
REGISTRELE PROFETILOR ȘI APOSTOLILOR DIN TAMBURUL TURLEI BISERICII SF. GHEORGHE DIN SUCEAVA ȘI CONTEXTUL ARTEI POST-BIZANTINE

Emil Dragnev

Biserica Sf. Gheorghe din Suceava a fost edificată cu menirea de a deveni noua catedrală mitropolitană, începând cu 1514, pe timpul lui Bogdan cel Orb, când au fost ridicate zidurile până la nivelul ferestrelor, construcție abandonată din motive necunoscute, după toată evidența, la sfârșitul aceluiași an, și finisată către 1522, pe timpul lui Ștefan cel Tânăr (Ulea 1964, 76, 78, nota 32). Picturile murale au fost executate în 1534¹, urmând pe alocuri intervenții mai târzii, spre ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Până acum, atenția cercetătorilor a fost atrasă mai mult de tablourile votive, într-adevăr de o desfășurare unică în Moldova (Costea 1998, 31-35; Firea 2005, 154-158; Gorovei 2006, 43-48; Székely 2006, 123-125), prin accentuarea ideii dinastice, și a resturilor de picturi exterioare (Ciobanu C. 2008, 53-66). În ceea ce privește desfășurarea programului iconografic, au fost cercetate doar picturile din spațiul absidei altarului (Bedros 2011, Anexe, Sf. Gheorghe din Suceava). Ne propunem să demarăm recuperarea întregului program iconografic al acestui monument valoros, atât din perspectivă artistică, cât și istorică, pe care o începem în prezentul studiu cu picturile din turla naosului² (fig. 1).

În tamburul turlei de la biserica Sf. Gheorghe din Suceava, profeții și apostolii sunt reprezentați în două registre, după registrul anghelic (fig. 3), care înconjoară reprezentarea Pantocratorului din cupolă (fig. 2), și fiind continuate în registrul următor, de o reprezentare desfășurată a *Litur-*

ghiei Divine, la baza turlei (fig. 4). Este o ordine a registrelor, care în linii majore urmează tradiția bizantină de decorare a acestui spațiu, în mod concret, însă, este reluată dispoziția pe care pentru prima dată o întâlnim în Moldova la Pătrăuți (Dragnev 2014^a, 170-173), cu anumite completări, în special, grație unui spațiu disponibil substanțial mai vast decât în modesta, ca dimensiuni, ctitorie ștefaniană. Sub acest raport, la Sf. Gheorghe, apare un registru în plus (*Divina Liturghie*), iar numărul figurilor, care poate fi cuprins în fiecare dintre ele, este de asemenea în creștere. Ultimul lucru se datorează și faptului că înălțimea sporită a turlei, face ca ferestrele să nu coboare mai jos de registrul anghelic, astfel încât, registrele profeților și apostolilor nu mai sunt fragmentate de acestea, obținându-se în acest mod, un spațiu în plus.

În raport cu monumentele din epoca lui Ștefan cel Mare, la Sf. Gheorghe din Suceava, alături de alte biserici din vremea lui Petru Rareș, mai apare un element nou în sistemul de decorare a turlei (sau a calotei, sau a bolții semicilindrice în cazul lipsei turlei) – inscripția ce înconjoară perimetral imaginea Pantocratorului. Concluzia nu este definitivă, odată ce dosarul privind programele iconografice ale sistemelor de boltire din bisericile moldovenești este încă incomplet. Oricum, din ceea ce cunoaștem, putem menționa că o astfel de inscripție lipsește la Pătrăuți, Voroneț, Bălinești și Arbore, în timp ce nu avem date despre situația de la Sf. Ilie din Suceava, Neamț, Hârlău și Dorohoi. Pe de altă parte, putem afirma că inscripția respectivă a existat la Dobrovăț, Probota și Humor (astăzi se văd doar urme imposibil de a le întregi) și este perfect lizibilă la Moldovița³. Ducem lipsă de datele de la Sf. Dumitru din Suceava, Părhăuți, Baia, Coșula și Râșca, dar mai putem afirma că o astfel de inscripție a existat la Sucevița.

¹ Ulea 1966, 207-231, a se vedea aici și dezbaterile privind datarea acestor picturi (207-218), care de la demonstrațiile aduse de S. Ulea în favoarea datării cu anul 1534, nu s-au mai redeschis în această privință, data respectivă fiind cea general acceptată. A se vedea și: Caproșu 1980, 69.

² Sinegalia 2007, 46-62, studiu în care este pusă problema raporturilor dintre particularitățile arhitecturii moldovenești din secolele XV-XVI, în special ale sistemului de boltire și programele iconografice din spațiul respectiv. Trasându-se tipologiile principale, mai multe detalizări sunt evacuate de pe agenda sarcinilor menite de a fi abordate în acest studiu, astfel, și cazul picturilor din sistemul de boltire a turlei de la Sf. Gheorghe, apare în câteva mențiuni de grupare tipologică.

³ Inscripția slavonă citează ecfonismul urmat de *Trisaghionul serafimic*, din rânduiala slujbei anaforei din liturghiile Sf. Ioan Gură de Aur și a Sf. Vasile cel Mare. Cu mai multe detalii la acest subiect vom reveni într-un studiu special.

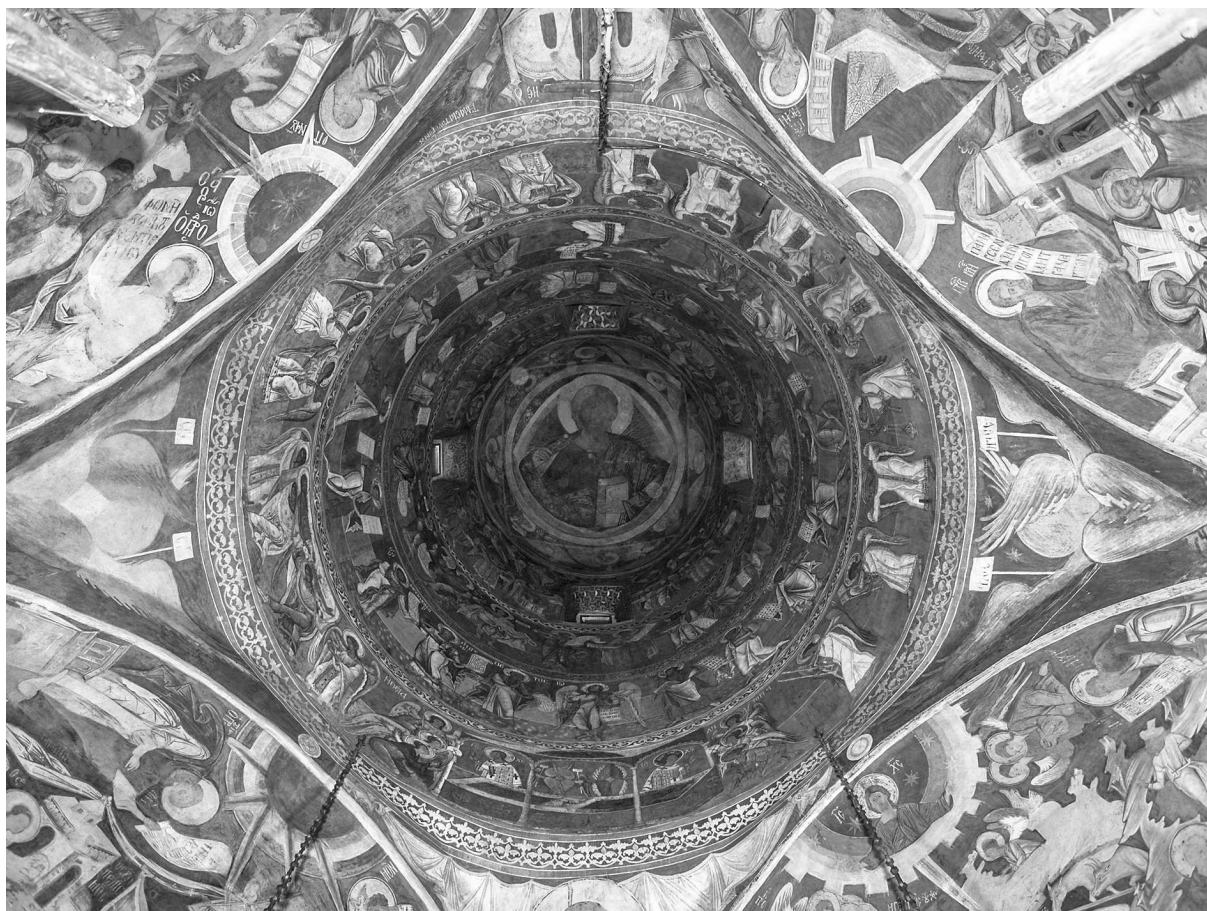

Fig. 1. Sf. Gheorghe din Suceava, ansamblul picturilor turlei naosului.

Inscripția de la Sf. Gheorghe, este în mare parte deteriorată, însă fragmentele care mai sunt vizibile ne permit identificarea sa. Astăzi din această inscripție în greacă se mai păstrează câteva fragmente din prima parte a sa: [...]ΓΟ Θ(ΕΟ)Σ [...] ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ [...]Δ [...] ΠΡΟΚΥ[...] ΥΨΩΘ[...]ΔΗΚΗΣ[...]ΤΗΡ[...]Ν[...]Σ Θ[...]]. Fragmentele păstrate, precum și lungimea intervalurilor dintre ele, inclusiv cel ce cuprinde distanța de la ultima literă sesizabilă până la sfârșitul inscripției, ne conduc spre identificarea inscripției de la Sf. Gheorghe, cu un text ce apare foarte rar în contextul respectiv până la data pictării sale (1534), îl cunoaștem doar la biserica Cinstitei Cruci din Pelendri (Cipru, între 1353 și 1374/75)⁴, iar după această dată, mai frecvent, în redacții ușor diferite, la biserica mănăstirii Sf. Nicolae Philanthropi-

non de pe insula lacului Ioaninei (1542)⁵, capela Sf. Nicolae de la Marea Lavră athonită (1560) și, mai târziu, la biserica de cimitir Sf. Nicolae din Kleidonia de Konitsa din Epir (1631)⁶, la bisericile din Zagori (Epir): Sf. Nicolae din Vitsa (1618/19) și Sf. Mina din Monodendri (1619/20)⁷ și în secolul XVIII la biserica schitului rupestru Panaghia

⁴ Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004, p. 240 [138], fig. 30 la p. 50, aici inscripția respectivă, pe care o reproducem în cele ce urmează, cuprinde jumătate din spațiu, în cealaltă fiind citat Ps. 79. 15-16: +ΕΓΩ Θ(ΕΟ)Σ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ. ΠΑΡΕΓΓΥΩ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΟΣΟΥΣ ΘΕΛΕΙ ΤΗΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΑΝΟΥΣ.

⁵ Semoglou 1998, 22, nota 100, inscripția de la capela Sf. Nicolae: ΕΓΩ ΘΕΟΣ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ ΕΝΤΕΛΛΟΜΑΙ ΜΟΝΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΕΙ Δ'ΑΝ ΠΑΡΑΚΟΥΣΙΤΕ ΤΟΙΣ ΡΗΜΑΣΙ ΜΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΑΣ ΑΡΔΗΝ ΠΑΡΑΠΕΜΝΨΩ ΤΩ ΑΙΔΗ (Eu sunt Dumnezeu și Judecătorul tuturor; apărând de sus înaintea judecății, ordon să urmați numai legile Mele. Dacă nu veți asculta cuvintele Mele, o să vă trimit în Iad).

⁷ Τοῦρτα 1991, 135, pl. 20, 21, 75 α-β, 76 α-β, în redacție aproape identică cu cea la Sf. Nicolae Philanthropinon și de asemenea asociată cu citatul din Ps. 79. 15-16. A se vedea tot aici și imaginea pentru Sf. Nicolae din Kleidonia: Pl. 106β.

⁴ Velmans 2001, 238; Παπαμαστοράκης 2001, 75, Pl. 59: +ΕΓΩ ΚΡΙΤΗΣ ΤΕ ΚΑΙ Θ(ΕΟ)Σ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ: [ΠΑΩΝ ΠΡ] ΟΚΟΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΩ ΤΗΣ ΔΗΚΗΣ: ΠΑΡΕΓΚΙΟΜΑΙ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΥΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ: ΩΣ(Τ)ΙΣ ΘΕΛΕΙ ΤΩΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΑΝΟΥΣ.

Spolaitissa din Mikanis (metoc al mănăstirii Sf. Ștefan de la Meteore).

Din versiunile cunoscute ale acestei inscripții, după incipit, cea de la Sf. Gheorghe coincide cu textele din perioada postbizantină. Cu regret, anume a doua parte, în care apare diferența dintre versiunile circulante în secolele XVI-XVIII, este aproape dispărută la monumentul sucevean. Totuși, spațiul disponibil pentru ultima parte a inscripției, precum și două litere încă lizibile în sectorul deteriorat (Σ și Θ), ne conduc spre identificarea textului în conformitate cu versiunea de la Sf. Nicolae Philanthropinon, urmată și în monumentele mai tardive din secolele XVII-XVIII. Acest text: +ΕΓΩ Θ(Ε)Σ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ. ΠΑΡΕΓΓΥΩ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΟΣΟΥΣ ΘΕΛΕΙ ΤΗΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΑΝΟΥΣ (*Eu sunt Dumnezeul și Judecătorul tuturor, apărând de sus înaintea Judecării, ordon să urmați doar legile mele pentru toți cei care vor să scape de chinuri*) a fost interpretat ca fiind o parafrază/adaptare a versetului Deut.32.39, cântat de Duminica lăsăturii sec de carne (Semoglou 1998, 22, notele 101, 102), la începutul Postului Mare.

Dacă la Pătrăuți, registrelle puterilor îngeresti, ale profeților și apostolilor nu cuprind decât 12 figuri fiecare (dispuse a câte trei pe segmentele spațiale formate de cele 4 ferestre), la Sf. Gheorghe din Suceava, cele două registre ce conțin imaginile profeților și apostolilor, totalizează, respectiv, 18 și 16 figuri. De asemenea, la fosta catedrală mitropolitană, se mai operează o modificare în componența acestor registre, și anume în cel ce conține reprezentările apostolilor. La Pătrăuți, putem vobri despre două registre clar distincte, cel al profeților, și cel al apostolilor. Aici, la Sf. Gheorghe din Suceava, registrul superior conține doar figurile profeților, pe când cel inferior, are o componența mixtă, apărând opt imagini ale apostolilor, nefiind reprezentați evangheliștii, care oricum apar pe pandantivi, și tot atâtea de profeți. Astfel, numărul total al profeților reprezentați în tamburul turlei, este de 26, ceia ce probabil constituie cel mai amplu ciclu profetic din acest spațiu, în raport cu exemplele cunoscute din arta bizantină și post-bizantină până în acest moment⁸.

⁸ O situație similară, a fost altfel rezolvată la Moldovița. Și aici apar două registre supra-dimensionate de profeți și apostoli.

Fig. 2. Sf. Gheorghe din Suceava, *Pantocratorul* din cupola naosului.

Fig. 3. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrele anghelice.

Fig. 4. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrele profeților, apostolilor și al *Liturghiei Divine*.

Fig. 5. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profetilor: David, Michea, Isaia, Avacum.

Fig. 6. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profetilor: Avacum, Naum, Sophonia (?), Amos.

Fig. 7. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profetilor: Ilie, Aggeu, Abdias.

Fig. 8. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profetilor: Abdias, Iona, Iezechieel, Ioel.

O astfel de desfășurare, care tinde mai mult spre o reprezentare completă decât spre o selecție, face inutilă comparația cu componența registrelor respective din alte biserici, pe care am operat-o în cazul Pătrăuților, unde într-adevăr întâlnim o selecție. Din această perspectivă, prezența unor personaje mai rar întâlnite în alte locuri, nu ne poate surprinde.

În registrul superior, apar, precum am menționat, doar imaginile profetilor. Figurile a 18 profeti sunt dispuse în următoarea ordine, începând din axul estic, spre sud: David, Michea, Isaia, Avacum (fig. 5), Naum, Sophonia (?), Amos (fig. 6), Ilie, Aggeu, Abdias (fig. 7), Iona, Iezechieel, Ioel (fig. 8), Malachia (fig. 9), Zaharia, Navuthai, Daniel, Osea (fig. 10). Al doilea registru are, exact în axul estic, imaginea Sf. Ioan Botezătorul, spre sud, fiind reprezentați apostolii Pavel, Simon, Iacov și Toma, iar spre nord: Petru, Andrei, Bartolomeu și Filip (fig. 11-13), fiind absenți, după cum s-a menționat, evangheliștii. La aceste imagini, a lui Ioan Botezătorul și ale celor opt apostoli, se mai adaugă în acest registru reprezentările a șapte profeti, prezentați în continuare, pe aceeași direcție ca și în registrul superior, după apostolul Toma urmând: Samuil, Elisei, Moise, Solomon (fig. 14), Aaron, un profet neidentificat, Ghedeon (fig. 15).

Privind componența și dispoziția profetilor din registrul superior, putem remarca prezența tururilor profetilor mici și a trei dintre cei patru profeti mari. Acest registru, aproape complet al profetilor „cu cărți”, îl întâlnim doar în pictura Serbiei de Morava, la Manasija (1407-1418): Тодих 1995,

Dacă cel superior, ca și la Sf. Gheorghe din Suceava, este ocupat de figurile profetilor (19), atunci în cel inferior, registrul apostolilor (aici 12), este completat nu cu imaginile altor profeti, dar cu opt apostoli din cei 70 (Amplie, Stahie, Lina, Aristarh, Irodion, Arhip, Sosipatru (?), și unul neidentificat). De altfel, și compoziția registrului profetic, diferă substanțial la cele două biserici pictate la trei ani distanță una după alta. La Moldovița, figura centrală a registrului, în axul estic, este cea a Sf. Ioan Botezătorul (la Sf. Gheorghe din Suceava, după cum s-a menționat, el de asemenea ocupă o poziție centrală în același ax, dar în registrul inferior, între opt apostoli), în raport cu care, distingem câteva perechi de profeti în pandant, precum lui Aaron din partea sudică, îi corespunde figura lui Melchisedec (absent la biserica mitropolitană suceveană) din partea nordică, dar și cea a lui Moise, care-l urmează pe Melchisedec, în continuare, după același principiu, consemnăm perechea David și Solomon, precum și perechile marilor profeti, Daniel și Isaia în partea sudică, în pandant cu Ieremia și Iezechieel, în cea nordică. Din profetii mici, la Moldovița au fost reprezentați doar cinci (Ioel, Zaharia, Amos, Michea și Sophonia), în raport cu registrul lor complet de 12 figuri la Sf. Gheorghe din Suceava. Pe lângă Ilie, Elisei și Ghedeon, prezenți și la biserica din Suceava, la Moldovița mai apare și Iacob.

Fig. 9. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților: Iezechiel, Ioel, Malachia.

Fig. 13. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților și apostolilor: Sff. Pavel, Simon, Iacob și Toma.

Fig. 10. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților: Zaharia, Nabot, Daniel, Osea.

Fig. 14. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților și apostolilor: Samuel, Moses, Solomon.

Fig. 11. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților și apostolilor: Sff. Petru, Ioan Botezătorul și Pavel.

Fig. 15. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților și apostolilor: Aaron, profet neidentificat, Ghedeon.

Fig. 12. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeților și apostolilor: Sff. Filipul, Bartolomeu și Andrei.

53-54; Παπαμαστοράκης 2001, 35. Ordonarea figurilor în acest registru, nu lasă să se întrevadă vreun sistem. Spre deosebire de registrul profeților de la Pătrăuți, unde figurile sunt reprezentate procesional, orientându-se spre axul estic al tamburului turlei, aici, ținutele sunt foarte variate, în afara oricărei logici procesionale.

De asemenea, nu putem constata în acest caz, nici reprezentările perechi ale profeților, bine cunoscute în arta paleologică, în care atitudinile lor lasă să se întrevadă un anumit moment de comunicare. Astfel, la Sf. Gheorghe din Suceava, putem

vorbi mai curând despre o galerie de reprezentări individuale, nu însă sub forma unor imagini statuar-frontale, cunoscute în arta bizantină, în special, în epoca comnenă, dar într-o diversitate de ținute, ce cuprinde atât figuri statice, cât și posturi destul de puternic agitate. De asemenea, în dispoziția figurilor profeților de aici, nu observăm nici alăturările, sau contrapunerile (imagini în pandant) frecvente ale profeților, tipice atât pentru arta bizantină cât și pentru cea post-bizantină (inclusiv din Moldova, ca de exemplu, la Pătrăuți, Popăuți-Botoșani, Bălinești, Moldovița), precum: Moise/Aaron, David/Solomon, Ilie/Elisei, Isaia/Iezechiel ș. a. (Πατριαστοράκης 2001, 174-181).

Cea mai mare „surpriză” în acest registru al profeților este, însă, lipsa unuia dintre marii profeți, Ieremia și, deopotrivă, prezența unui personaj, subscris – Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΝΑΒΟΥΘΕΑΣ, identificabil cu Nabuthai din 3Reg. 20 (conform Septuagintei), care nu se regăsește nici într-un registru al profeților cunoscut din arta bizantină și post-bizantină (de altfel, nici într-un text nu i se atribuie calități profetice). Practic, este imposibil să presupunem în acest caz o eroare de subscripție, cunoscute pentru alte monumente, ca și o lectură defectuoasă a unui alt nume de profet veterotestamentar. Credem că, în acest caz, a fost reprezentat Nabuthai, pentru că s-a vrut să se reprezinte Nabuthai, o intenționalitate care necesită explicații.

În primul rând, trebuie să insistăm asupra faptului că, cu toate că acest personaj veterotestamentar nu a fost niciodată tratat în calitate de profet, contextual, istoria sa, are tangențe cu profeții și profețiile biblice. Astfel, în Septuaginta, capitoul despre istoria lui Nabuthai (20) este în ordine inversă cu capitoul 21, comparativ cu textul masoretic, pentru a lega episodul de celelalte fapte ale profetului Ilie⁹. De asemenea, istoria lui Nabuthai

⁹ Septuaginta 2004, 520, nota 20; Anume în ciclul *Vieții profetului Ilie*, apare și scena *Lapidării lui Nabouthai* în faimosul manuscris iluminat din secolul al IX-lea, „Sacra Parallela” a lui Ioan Damschin (*Paris. gr. 923*): Weitzmann 1978, 89-93, Pl. XLII-XLIX. Un ciclu extins al istoriei lui Nabuthai, de asemenea integrată în ciclul vieții profetului Ilie, îl regăsim în celebrul Letopiset ilustrat (1568-1576) al lui Ioan cel Groaznic. Fiecare scenă conține mai multe secvențe din această istorie: fol. 238^v – *Discuția lui Achaab și Nabuthai lângă vie și Achaab în pat, desemnat după refuzul lui Nabuthai*; fol. 239 – *Iezabel îl muștră pe Achaab, Redactarea scrisorii în numele lui Achaab și Citirea scrisorii în fața bătrânilor și fruntașilor vecini cu Nabuthai*; fol. 240 – *Iezabel pune la cale judecata, Judecata cu martorii falși și Lapidarea lui Nabuthai*; fol. 240^v – *Iezabel vestește lui Achaab despre moartea lui Nabuthai și Achaab intră în stăpânirea viei*; fol. 241 – *Dumnezeu îl trimite pe Ilie la Achaab, Ilie îi vestește lui Achaab cuvântul*

a fost interpretată în literatura patristică ca o prefigurare a decapitării lui Ioan Botezătorul (Ps. – Ioan Gură de Aur)¹⁰ și a patimilor lui Iisus Hristos (Sf. Efrem Sirul)¹¹, dar și ca exemplu de căință sinceră (Sf. Chiril al Ierusalimului¹² și Ioan Gură de Aur¹³), sau de înțelegere cu intenții rele, complot (Sf. Ioan Gură de Aur¹⁴).

Evitând expunerea istoriei relatate în 3Reg. 20 (1Reg. 21), extragem din ea câteva momente cheie: violarea de către regalitate a unor drepturi inalienabile (proprietatea asupra viei), de sorginte divină, prin învinuiri false de blasfemie și *laesae majestatis* (ambele susceptibile pedepsei cu moartea și, de altfel, echivalente, de ex.: Ex. 22.27; Ambrozie al Mediolanului, *De Nabuthai*, XI, 46): (Septuaginta 2004, 521, nota 20.10), în cadrul unui proces înscenat, cu toate aparențele respectate, soldată cu lapidarea unui om nevinovat (Nabuthai), toate puse la cale de regină (Iezabel) cu ascendență asupra regelui, intervenția divină prin profetul Ilie pentru pedepsirea făptașilor, căința regelui Achaab, care aduce la amânarea (dar nu la anularea) sentinței divine: „... nu voi aduce nenorocirea în zilele lui, ci în zilele fiului său voi aduce” (29).

Domnului, Achaab pleacă plângând și își sfâșie hainele (Căința lui Achaab): Лицевой Свод.

¹⁰ În *Decollationem LIX*, publicat la categoria *Spuria*, col. 485-487, text considerat a fi un pseudoepigraf până în prezent. Ca și majoritatea pseudoepigrafelor de acest fel, desigur, a circulat în epocă ca un text autentic al Sf. Ioan Gură de Aur. Îl aflăm în *ms. slav. 152* (fol. 96^v-99) de la Biblioteca Academiei Române (BAR), datat cu secolul al XV-lea, provenind de la mănăstirea Neamț, unde probabil a și fost scris: Panaitescu 1959, 204 și în manuscrisele *BAR, ms. slav. 305* (fol. 453^v-464^v) și 327 (fol. 411^v-420), scrise în secolele XV și, respectiv, XVI, în Țara Românească: Panaitescu 2003, 45, 93.

¹¹ Septuaginta 2004, 520-521, nota 20.9, este citat *De ieiunio III, 5* al Sf. Efrem Sirul (publ. in: Beck, 1964, originalul sirian și traducerea în germană). A se vedea tot aici și interpretările Sf. Ambrozie al Mediolanului în *De Nabuthae* (nota 20.10). Traducerea în română: *Despre Nabot Izreeliteanul*, în: Ambrozie al Milanului 2007, 429-460.

¹² Relatează despre via lui Nabuthai, implicarea profetului Ilie împotriva nelegiurii inspirate de Iezabel și căința regelui Achaab, care pentru sinceritatea acestui act, a fost grațiat de Dumnezeu: Cyrilli XXXIII, col. 417, 420 (textul grec.), 418-419 (trad. latină).

¹³ Joannis Chrysostomi XLVII, col. 284; Joannis Chrysostomi XLVIII, col. 1042; Joannis Chrysostomi, col. 287-289. În manuscrisul din secolul al XV-lea, *BAR, sl. 155*, scris la Athos și provenind de la mănăstirea Neamț, la f. 278-285^v, apare textul lui Ioan Gură de Aur, „Cuvânt despre pocăința și înfristarea regelui Achaab”: Panaitescu, 1959, 221 (aici, în catalog, cuvântul slav shtovan^oi este tradus prin „cruzimea”, traducerea corectă fiind „înfristarea”), la fel și în *BAR, sl. 303* (fol. 99-106), scris în Țara Românească în sec. XV: Panaitescu 2003, 29.

¹⁴ Joannis Chrysostomi, LVII, col. 405, trad. în limba română: Ioan Gură de Aur 1994, 430.

Contextul amplasamentului lui Nabuthai, în registrul profetic, între Daniel și Zaharia, pare să nu ne spună nimic în plus nici în privința alegerii acestui loc, nici a motivului de reprezentare total neobișnuit a acestui personaj în rândul profetilor. Doar faptul că în pandant cu această imagine, exact pe partea opusă a tamburului turlei, este înfățișat profetul Ilie, ne poate sugera o explicație a amplasamentului, nu și a motivului. Lipsa lui Ieremia din acest registru, a unuia dintre profetii mari, în situația când avem o galerie de profeti, la care adăugăm un cvasi în fața calificativului de complectă doar din cauza acestei lipse, precum și textul de pe rotulus, care probabil este o parafrază din cartea lui Ieremia, ne face să credem, că anume figura acestui profet a fost „sacrificată” prin schimbarea subscriptiei, pentru ca să apară Nabuthai, în fața lui Ilie, a cărui istorie, precum am văzut, atât în tradiția scripturistică a *Septuagintei*, cât și în cea iconografică, a fost legată de numele celebrului profet biblic. Nu ne apare, însă, și motivul „sacrificării”.

Din aceste perspective, credem că ar fi îndreptățită căutarea explicației, într-o intenționalitate legată de anumite evenimente istorice, la care s-ar fi raportat aluziv această imagine total insolită. Dificultatea acestor căutări rezidă în multiplele x-uri, pe care le conține ecuația problemei date. Cele mai importante dintre ele ar fi: lipsa informațiilor referitor la personalitatea, care a supravegheat (și, respectiv, a dat indicații) la executarea acestor picturi; polivalența episodului biblic legat de Nabouthai (și de personajele implicate: Achaab, Iezabel, profetul Ilie), care, la fel ca și în interpretările patristice, putea să facă aluzii la fenomene diverse (injustiție regală, implicarea reginei, căință sinceră etc.), precum și lacunele documentare firești, care împiedică reconstituirea mai amplă, mai detaliată și nuanțată a raporturilor dintre actorii evenimentelor istorice din această epocă.

Dacă urmărim datarea, sprijinită pe respectiva demonstrație a lui Sorin Ulea, pe care, la moment, nu avem motive să o contestăm, anul 1534 (mai precis prima jumătate a sa), ar fi cel care pune limita istorică evenimentelor, încadrarea cărora în această ecuație ar fi fost posibilă. Urmărind cele petrecute în vremea ctitorilor principali ai bisericii, Bogdan al III-lea și Ștefan al IV-lea, desigur, anul care a „răsturnat” destine, a fost cel al „frondei boierești” din 1523, urmând pe cel al defnitiivării construcției și sfințirii noii biserici mitropo-

litane. Evident, acest an, bulversat de un conflict intern de proporții, a „produs” multiple situații, interpretabile, sub diverse aspecte, în cheia aluziilor veterotestamentare, inclusiv a celor din istoria lui Nabuthai¹⁵.

Cea mai mare rezonanță, precum se știe, lăsând și urme contradictorii în izvoarele narative, a avut-o execuția lui Luca Arbure, urmată de sugrumarea fiilor săi. În cronica lui Macarie, execuția bătrânului hatman nu lasă să se întrevadă nici o bănuială privind injustiția acestui act¹⁶. Dacă am

¹⁵ În istoriografia artei moldovenești din secolul al XVI-lea, „responsabilitatea” pentru complexele intervenții livești în programele iconografice, este pusă pe seama eruditului egumen al mănăstirii Neamț, iar din 1531, episcopul de Roman, Macarie. Exemplar în această privință este cazul Dobrovățului: Ulea 1984, 308-309; Ulea 1985, 14, 22; Costea 1991, 21-22; Cincheza-Buculei 1992, 16. Pe lângă ansamblurile de pictură de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea (Râșca, gangul turnului de intrare de la Neamț, paraclisul de la Bistrița și pridvorul și pronaosul de la Neamț): Ulea 1985, 14, nota 5, mai recent, s-a presupus și o posibilă intervenție a iluminatului episcop, la redactarea ciclului vieții Sf. Ioan Botezătorul de la Arbore: Costea 2005, 5, supoziție la care vom reveni în nota următoare.

¹⁶ Macarie 1959, 80 (slav.), 93-94 (traducerea): „Domnul precum s-a spus înainte, Ștefan cel Tânăr și cursul vieții îndreptându-l cu pricepere după rânduiala celor înțelepți, vrăjmașul cel vechi n-a mai răbdat mai mult râvna cea bună, ci a început să sădească la primii sftetnici mai înainte ziși, nesațul, mama invidiei și dușmănie cruntă. Umblând ei cu acestea, Ștefan voievod a tăiat capul hatmanului său și totdeodată întâului său sftetic, numit Arbure, în luna aprilie, la curțile domnești de la Hârlău, în anul șapte mii și unu către treizeci”. Evidențierile, care ne aparțin, indică destul de clar, că neorânduiala este pusă pe seama celor înțelepți, deci primii sftetnici mai înainte ziși, și din cauza uneltirilor lor („umblând ei cu acestea”), domnul taie capul celui dintâi dintre ei, hatmanului Luca Arbure. O explicație a evenimentului, pe care o putem califica drept „oficială”, a domniei. A se vedea în această privință, tratarea similară a sursei la: Păslariuc 2005, 55. O altă interpretare, o găsim peste mai mult de un secol după consumarea evenimentului, la Grigore Ureche care, lăsând problema culpabilității hatmanului sub umbra incertitudinii („pe carile să-l fie aflat în viclenie, iară lucru adevărat nu să știe”), remarcă meritele sale deosebite, față de domn și Țară („ce au crescut Ștefan-vodă pe palmile lui, avându atâta credință și în tinerețile lui Ștefan-vodă toată țara o cârmuia”), transferă povara responsabilității pentru sugrumarea sa pe cei „mulți vrăjmași”, care „cu multe cuvinte rele l-au îmbucut în urechile domnu-său”, neevitând să remarce și vina domnului, atenuată prin remarcarea vârstei sale („Ci pururea tinerii să pleacă și cred cuvintele cele rele (ale puhlibuitorilor)”: Ureche 1958, 145. În final, execuția lui Arbore, este pusă definitiv sub semnul injustiției, pentru care în ultimă instanță se face vinovat domnul: „Și acea plată au luat de la dânsul, în loc de dulceță amar, pentru nevoița lui cea mare, că nici judecatu, nici dovedit au perit”. Greu de presupus că, la o distanță temporală, totuși, destul de importantă, Grigore Ureche, ar fi reinterpretat evenimentul doar pe cont propriu, datorând acest lucru partizanatului său față de marea boierime, și opțiunilor sale pentru un sistem politic intern influențat de modelul polon. Considerăm că aceste din urmă momente, relevate în istoriografie (a se vedea de ex.: Panaitescu 1925; Panaitescu 1994, 179), explicând în mare parte articularea acestei inerpretări

presupune că Macarie, în cronica sa, menținându-se în limitele unei versiuni oficiale în interpretarea evenimentului, dar cunoscând la fel și opinia, care avea să se articuleze în cronica lui Grigore Ureche un secol mai târziu, și pe care, eventual, cel puțin o lua în seamă, atunci, ținând cont de atașamentul pe care-l manifestă constant față de instituția domniei (cu excepția episodului legat de domnia lui Iliș vodă), atunci, în limitele supoziției participării sale la supravegherea executării picturii din biserica mitropolitană, apariția lui Nabuthai în registrul profeților de aici, nu putea fi decât un gest aluziv la actul de căință, deci a grijii față de sufletul voievodului Ștefan cel Tânăr, unul dintre principalii ctitori ai acestui locaș¹⁷.

În opera cronicarului moldovean, nu ar contrazice presupunerea că Grigore Ureche a exprimat în cronica sa o veche tradiție, perpetuată în mediul boierimii moldovenești. Existența acestei tradiții presupuse, precum am văzut, nu se reflectă în nici un fel, în cronica lui Macarie. În studiul citat în nota precedentă, Costea 2005, s-a depistat sursa subscripției insolite a mesenilor din scena ospățului lui Irod (asta fiind *Viața și tăierea capului cinstiului proroc, Înainte-Mergătorului și Botezătorului Ioan*, scrise de ucenicul său Ioan, adică Marco, fiind cunoscută circulația versiunilor slavone în spațiul românesc: p. 4), însă mai departe, legătura cu cronica lui Macarie (și de aici, la presupunerea implicării eruditului episcop în redactarea acestor inscripții), pare a fi forțată. Sfetnicii din cronica episcopului de Roman și „puhlubitarii” din cea a lui Ureche, sunt oameni diferiți. În primul caz, e vorba de o parte din boierimea, care alcătuia sfatul domnesc încă de la Ștefan cel Mare sau de la Bogdan al III-lea, capul căreia era hatmanul Luca Arbure, și anume ea este culpabilizată în această cronică de neorânduiala care a destrămat armonioasa colaborare dintre tânărul domn și boierii experimentați, rezultatul fiind execuția căpeteniei lor. Deci, în nici un fel nu poate fi vorba de execuția lui Arbure din cauza unor sfetnici (în baza textului cronicii lui Macarie), aceștia din urmă fiind în complicitate cu bătrânul hatman și nu „turnătorii” lui. La Gr. Ureche, apar alți „sfetnici”, acei „puhlubitarii”, după cum îi blamează cronicarul, prin care, de fapt, domnul începe să-i substituie pe primii în sfatul domnesc, între 20 ianuarie și 15 martie 1523: Székely 2002, 59-60; Păslariuc 2005, 53-54.

¹⁷ Anume momentul căinței răscumpărătoare este în primul rând accentuat, în expunerea detaliată a istoriei lui Nabuthai pe care o întâlnim în traducerea românească a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (în singurul manuscris ce reflectă originalul slavon al scrierii acest capitol nu s-a păstrat: *Învățăturile* 1996). Este semnificativ și faptul că la o vreme apropiată de evenimentele dramatice ale domniei lui Ștefan cel Tânăr și de pictarea noii biserici mitropolitane din Suceava, într-o scriere ce apare în mediul monahal (fără a intra în debaterile privind paternitatea ei și intențiile alcătuirii, a se vedea principalele opinii la acest subiect în: Ursu 1997, 7-21) din vastele posibilități oferite de Sfânta Scriptură pentru omiletica moralizatoare, a fost selectat și expus în amănunte capitolul biblic referitor la Nabuthai, urmat de alte trei compatimente în care sunt relateate consecințele nelegiurii față de proprietarul viei, pentru Achab, pentru fiul său Ioram, săgetat „să fie pentru moartea lui Navutheiu” și pentru soția sa Iezabel pe care „o scoaseră din cetate și mâncară trupul ei căinii, precum zisese Ilie proroc pentru dânsa” (profeție urmată exact dupăuciderea lui Nabuthai): au apărut mai multe ediții ale versiunii românești, a se vedea: Partea I, compatimentele în-

De altfel, această inițiativă putea să vină și din partea altui reprezentant al înaltului cler, de exemplu, a mitropolitului Moldovei, Teofan I, cu toate că preocupările sale cărturărești sunt mai puțin cunoscute¹⁸, iar în ceea ce privește intervențiile sale în domeniul picturii murale, o inscripție deasupra intrării din pronaos în naos al bisercii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț, menționează că pronaosul a fost înfrumusețat și aurit de arhiepiscopul Moldovei Teofan¹⁹.

Sfârșitul tragic al hatmanului Luca Arbure a eclipsat în surse alte destine ale dramaticului an 1523, ceea ce nu exclude, că imaginea insolită de la Sf. Gheorghe din Suceava, să fi făcut referințe la un alt personaj. De exemplu, din perspectiva înlocuirii presupuse a subscripției lui Ieremia cu cea a lui Nabuthai, s-ar putea vedea o aluzie la un personaj cu același nume, Ieremia vistiernicul, care cu toate că a evitat un final pe măsura celui suferit de Luca Arbure, dar care făcea și el parte din boierii eliminați din sfatul domnesc între 20 ianuarie și 15 martie 1523, pierzând și dregătoria, lucru, probabil, de asemenea considerat ca un act de injustiție împotriva sa²⁰, iar apartenența sa ulterioară la cler, de asemenea merită să fie ținută în seamă în acest context.

Cu toată rezonanța decapitării hatmanului Luca Arbure și, eventual, a destinelor altor personaje

cepând cu „Aicea zice pentru Ahav împărat. A treia împărăție”.

¹⁸ Putem face referință doar la cărțile copiate la dispoziția sa, Liturghierul de la 1532, copiat la mănăstirea athonită Zograf: Turdeanu 1997, 271-276, și Apostolul din 1543, scris de diacoul Mihai: Păcurariu 1992, 471.

¹⁹ În opinia cercetătorilor, intervenția mitropolitului s-a limitat la lucrări de renovare parțială și aurire a ornamentelor: Chinceza-Buculei 1993, 7. S-a atras atenția și asupra unei eventuale erori în această inscripție, aici fiind menționat anul isprăvirii lucrărilor – 1550, moment în care Teofan nu mai era mitropolit al Moldovei: Ciobanu C. 2010, 97, nota 586. Rezultatele lucrărilor de restaurare au confirmat că picturile din pronaos sunt contemporane celor din naos, și doar intervențiile parțiale și aurirea ar data de la mijlocul secolului al XVI-lea: Boldura 2007, 402-404.

²⁰ Înruđit prin alianță cu familia domnitoare, prin soția sa Anușca, fiica lui Dragoș, nepoată de fiu a lui Duma pârčalab, vărul lui Ștefan cel Mare, este cunoscut în dregătoria din 1499 (vistiernic de grad inferior), îndeplinind misiuni diplomatice și ajungând la funcția de mare vistiernic pe timpul lui Bogdan al III-lea (cătore 1516): Stoicescu 1971, 304. Deși, precum s-a menționat, evită pedeapsa capitală și nici nu ia drumul pribegiei, iar la 1525 mai apare ca donator în favoarea mănăstirii Moldovița, curând, din motive necunoscute, se călugărește sub numele de Evloghie, la mănăstirea sa din Sălăgeni, unde a și fost înmormântat după 1546: Păslariuc 2005, 69. Este cunoscut și un manuscris, *Apostol*, copiat și donat de monahul Evloghie mănăstirii Sălăgeni la 1528: Turdeanu 1997, 263-266; Panaitescu 1959, 32-34.

din dramaticul an 1523, ar fi necesar să examinăm și alte piste de interpretare a imaginii analizate, legate de evenimente mai apropiate de data pictării, și în același timp, mai actuale pentru noua domnie, cea a lui Petru Rareș. Din acest punct de vedere, ar trebui luate în calcul și alte dimensiuni ale istoriei lui Nabuthai, decât cele discutate până aici, și în special, cea legată de fidelitatea față de moșia străbunilor: „Și Nabuthai i-a zis lui Achaab: **Ferească Dumnezeu să-ți dau ție moștenirea părinților mei!**” (3Reg. 20.3/1Reg.21.3)²¹, interpretabilă ca o aluzie la una dintre probleme de actualitate ale politicii externe promovate de Petru Rareș în prima parte a domniei sale, și anume, recuperarea Pocuției. Episcopul Macarie, relatând despre începutul reluării diferendului pocuțian de către Petru Rareș, utilizează un termen echivalent celui din textul biblic citat: „În anul 7039 (1531), luna august s-a întâmplat că domnul Petru voievod aruncându-și privirile peste tot, a trimis cu rugămintele la craiul leșesc ca să-i dea înapoi moșia lui părintească (Pocuția - *n.n.*), care fusese smulsă în vremea domnilor care au fost înainte.”²²

Este binecunoscut, că în tradiția creștină, Vechiul Testament, a fost constatnt interpretat în cheia prefigurării evenimentelor nou-testamentare. În același timp, a fost folosit intens, nu doar în literatura teologică, dar practic în toate genurile literaturii bizantine, inclusiv în literatura istorică, în care se reflecta și ideologia politică: „il a fournit un arsenal des *figures* dont les rhéteurs, chroniqueurs et hagiographes usent et abusent, des modèles de bonne ou mauvaise royauté, des types de héros *positifs* ou *negatifs*”.²³ Figuri retorice și paralelisme veterotestamentare sunt prezente astfel, în cronografia bizantină, inclusiv în operele care, în traduceri slave, au circulat în spațiul românesc. Cu siguranță, cel care a introdus prin subscripție

figura lui Nabuthai în ciclul profeților veterotestamentari, s-a bazat pe literatura scripturistică și teologică, unde istoria sa a fost expusă și interpretată, însă, raportarea simbolică, la un personaj/ eveniment contemporan, mai curând ar fi de inspirație cronografică, care oferă astfel de exemple pentru personajele și evenimentele din epoca bizantină²⁴.

La încercările noastre de a creiona câteva explicații ipotetice privind imaginea insolită a lui Nabuthai în registrul profeților de la Sf. Gheorghe din Suceava, s-ar cuveni să adăugăm și o altă observație. Cu toate că destul de rare, aceste referințe vetero-

²⁴ Pe lângă alte aluzii veterotestamentare, în Cronografia lui Theophanes Confesorul, apar câteva paralele între împărații romano-bizantini și regele Achaab: Valens și călugărul Isaac în ajunul campaniei împotriva goților, politica religioasă a lui Constantin Copronimos, „Noul Achaab” – împăratul Nichifor, muștrat nu doar pentru politica sa religioasă, dar și pentru lăcomie, și de asemenea Nichifor, rostind „Cine ar îndupleca pe Achaab să meargă ?”: Theophanis 1839, 102, 678, 761, 762; Teofan 2012, 86, 420, 467, 468. Cronografia lui Theophanes a avut însă o circulație restrânsă și, probabil, doar parțială în traduceri slavone, fiind fragmentar intercalată între cronicile lui Gheorgheos Synkellos și Gheorghios Amartolos: Бражникова 2000, 108-109. Cea mai intensă circulație în versiunile slave a avut-o *Cronica lui Gheorghe Amartolos*. Referințele veterotestamentare aici sunt destul de abundente, ținând cont și de multiplele „abateri” filosofico-teologico-moralizatoare de la expunerea cronografică propriu-zisă. Astfel, pe lângă mențiunea cazului lui Nabuthai în cadrul expunerii domniei lui Achaab, acest personaj mai este amintit în suita reflecțiilor privind judecata înjustă și mărturia falsă, în contextul condamnării lui Arie la sinodul de la Niceea și „reabilitarea” sa ulterioară de către împărat. Referințe la Achaab și Iezabel apar și în alte contexte, atât în expunerea istoriei Vechiului Testament cât și în cea a imperiului post-constantinian: Истрин 1920, 92, 153, 168, 178-180, 182, 346, 350, 371; Матвеевко, Щеголева 2000, 87, 135, 146, 154-155, 157, 277, 280, 298. În traducerea slavă a cronicii lui Zonara, istoria lui Nabouthai este descrisă detaliat, făcându-se trimitere la ea și atunci când se spune despre împlinirea profeției de distrugere a neamului lui Achaab, în pasajul despre fiul său Ioram: Zonara 1841, 162-163, 181. Cu toate că domniei lui Achaab, în această cronică, i se oferă un spațiu destul de extins, în expunerea evenimentelor din următoarele epoci, nu găsim referințe la el. În versiunea slavă a Cronicii lui Constantin Manasses, referințe veterotestamentare sunt prezente doar în câteva cazuri: trădarea lui Nikephoros Phocas de către Theophano (Samson și Dalila, dar și Tindarida, una dintre ficele lui Tindar al Spartei, mai curând Clitemnestra, soția lui Agamemnon, decât Elena, soția lui Menelau) – referință preluată și acomodată de către Macarie realităților din Moldova (cu schimbarea numelui, de această dată, fidelitatea doamnei Elena, soția lui Petru Rareș, este contrapusă infidelității personajelor menționate): Macarie 1959, 85, 100, visul lui Athanassios cu referință la Ezekias ș.a.: Manasses 1989, 329, 276. Macarie folosește și alte asocieri veterotestamentare, descriind domnia lui Petru Rareș: face aluzie la Ps. 82(83).10.11, în legătură cu bătălia de la Feldioara, amintește de istoria lui Iov, atunci când domnul este trădat de boieri, îi spune domnului Noul Noe, care și-a salvat familia în cetatea Ciceului, de „potopul” marii invazii: Macarie 1959, 82, 84, 85 și 97, 98, 100. Pentru circulația traducerilor slavone ale cronicilor bizantine a se vedea: Mihăilă 1989, 8-22.

²¹ „Atitudinea lui Nabuthai nu este un simplu atașament sentimental față de pământul strămoșilor, ci o fidelitate teologală, o manifestare a credinței față de țara pe care Domnul o încredințase neamului său (Num. 36.7; Lev. 25.13)”: Septuaginta 2004, 520, nota 20.3.

²² Macarie 1959, 83, 97, de fapt, în august 1530: Ciobanu V. 1978, 117.

²³ Dagron 2010, 379. A se vedea și: Dagron 1996, 70: „À Byzance, l'Ancien Testament a valeur constitutionnelle; il a la même normativité dans le domaine politique que le Nouveau Testament dans le domaine moral. L'histoire des Juifs, soigneusement déshistoricisée et déjudaisée par cette lecture chrétienne, a pour fonction de préfigurer ce que sera ou devra être la conduite de l'Empire, de comprendre dans quelles conditions et par conformité avec quelles *figures* bibliques un souverain gagnera ou perdra sa légitimité, un fils héritera du pouvoir de son père, un roi pourra se dire prêtre”.

testamentare menite să evoce realități de actualitate, se pare că s-au mai întâlnit în pictura murală din Moldova. În această cheie a fost interpretată de către Sorin Ulea, scena *Căinței lui David*, din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe de la curțile domnești din Hârlău, insolită și ea, dar anume prin dimensiunile și poziționarea sa, în afara oricărui ciclu iconografic, precum și aceeași scenă, apărută de asemenea într-un context neobișnuit, la biserica *Pogorârii Sf. Duh* a mănăstirii Dobrovăț (Ulea 1984, 287-292). Fără a intra în discuție privind interpretarea acestui subiect, în contextul respectiv, propusă de Sorin Ulea, care, datând ambele ansambluri de picturi cu anii de început ai domniei lui Petru Rareș (nu insistăm nici asupra problemei datării picturilor de la Hârlău cu anul 1530, propuse de același autor), a văzut în modalitatea și contextualitatea acestor scene un gest de căință a ctitorului picturilor, pentru păcatul adulterului părintelui său, Ștefan cel Mare, oricum, trebuie să recunoaștem, că amplasamentul și amploarea neobișnuită a celor două scene, pare a fi o reflectare, prin grila lecturii veterotestamentare, a unor evenimente/personaje relevante pentru realitățile istorice ale Moldovei din acele timpuri. Considerăm că și imaginea lui Nabuthai se înscrie pe aceeași linie, iar cercetările ulterioare ne vor apropia de adevăratul său mesaj, pentru care aici, am început doar să schițăm piste de investigație.

Al doilea registru, precum am menționat anterior, are o compoziție puțin obișnuită. În axul estic, este figurat Sf. Ioan Botezătorul, în tipul iconografic de „Înger al pustiei”, spre care, din ambele părți se îndreaptă o procesiune a apostolilor. Amplasamentul Sf. Ioan în axul estic a fost repetat și la Moldovița, dar în registrul superior, încadrat de profeți²⁵. La Sf. Gheorghe din Suceava, figurile profeților, care completează registrul, sunt dispuse la fel ca și cele din registrul superior, în afara oricărei procesiuni, în posturi „autonome”. Dacă în registrul superior prevalează profeții cărora li se atribuie cărțile profetice ale Vechiului Testament, aici situația este mai variată, fiind reprezentate personaje cărora li se atribuie alte texte veterotestamentare, decât cele propriu-zis profetice (dar care, ca și întreg corpusul de scrieri biblice, sunt interpretabile în cheie profetică, de prefigurare a

²⁵ Aici, numărul figurilor reprezentate este amplificat în raport cu cel de la biserica mitropolitană, respectiv la 20 și 22 de figuri în cele două registre. În registrul inferior, în cadrul procesiunii apostolilor, sunt introduși și cei patru evangheliști: Lungu, Sinegalia 2007, imaginea de pe copertă.

evenimentelor nou-testamentare): Moise, Solomon, cei care apar în calitate de profeți în Sfânta Scriptură: Samuel, Elisei, Ioan Botezătorul, sau cărora exegeza biblică creștină le atribuie „gesturi profetice”: Aaron („toiagul lui Aaron”) și Ghedeon („lâna lui Ghedeon”). N-am reușit să identificăm a șaptea figură din acest registru, subscripția căreia nu s-a păstrat, iar textul de pe rotulus, care este începutul unei parafraze din Cartea lui Daniel, nu ne îngăduie o atribuție sigură, ținând cont de faptul că acet personaj nu poate fi în nici un fel identificat cu Daniel, care a fost reprezentat deja în registrul superior, în chipul iconografic consacrat, pe când figura profetului neidentificat, contrazice din toate punctele de vedere (vârsta, vestimentația etc.) tradiția de reprezentare a profetului Daniel.

Unele imagini ale profeților sunt însoțite de atribute speciale. În registrul superior doar cea a lui David este însoțită de un astfel de atribut, chivotul, pe care îl ține în mâna dreaptă²⁶, iar în cel inferior, ele apar în imaginile lui Moise (vasul de aur pentru mană – Ex.16.33-34)²⁷, Solomon

²⁶ Reprezentarea acestui atribut are corespondență în textul de pe rotulosul lui David (Ps.45.5-6), la fel ca și în reprezentarea similară a aceluiași atribut (în forma unei case cu acoperișul în două ape, formă cunoscută pentru cutii încă din vechiul Egipt și adesea adoptată pentru *κιβωτος*: Revel-Neher 1984, 199) din absida altarului de la Bălinești, care este „confirmată” de un alt citat din psalmi: Ps. 131.8, prescriș în Erminia lui Dionisie pentru reprezentarea lui David, asociată la tema *Adormirii Maicii Domnului*: Dionisie 1979, 124-125 (Pentru alte referințe și semnificațiile imaginii de la Bălinești, a se vedea: Semoglou 2015, 370), sau la Popăuți-Botoșani (după 1496), unde David, reprezentat cu atributul respectiv, ține în mână rotulusul cu inscripția din *habetisme* similară celei din *icosul* 12 al Acatistului Maicii Domnului sau *icosul* 5 din Acatistul Adormirii Maicii Domnului, în care este invocat *chivotul*. Același atribut se pare că a fost reprezentat în mâna lui David în picturile de la Dragalevci: Gerov 2003, 73 (lipsa reproducerii nu ne îngăduie o afirmație mai sigură), iar în Moldova mai apare în imaginea lui David în medalion de pe arcu triumfal de la Voroneț, asociată de această dată cu inscripția de pe rotulus, care citează Ps. 44.11 (Bedros 2011, Anexe, Voroneț, IV.Arcul Triumfal, 37) și, mai târziu, în registrul profeților din tamburul turlei de la Moldovița.

²⁷ Acest atribut este destul de frecvent în epoca paleologică, pe vas apărând în clipeus imaginea Panaghiei (Chora (Kariye Djami), Lesnovo, Ravanica, Jošanica, Manasija): Underwood 1966, Pl. 73-74; Παλαεστοράκης 2001, Pl. 108a, 132a, 136a, 143y. La Kalenić, atributele sunt inversate, vasul apare în mâinile lui Aaron, iar toiagul înmugurit – la Moise: Simić-Lazar 1995, 46. De asemenea, vasul de aur este reprezentat în mâinile lui Aaron la Arilje: Παλαεστοράκης 2001, Pl. 66β, Prizren, Peć și Dragalevci: Gerov 2003, 75). Despre legătura cu imnografia marială a acestui atribut a se vedea: Цветковий 2011, 50-52. În absida altarului de la Bălinești este înfățișat cu același vas (clipeusul cu imaginea Maicii Domnului nu este vizibil, de altfel, ca și la Sf. Gheorghe din Suceava), fără rotulusul cu inscripție, de altfel, ca și pe arcurile triumfale de la Popăuți-Botoșani și Voroneț, precum și în tamburul turlei de la Moldovița. Într-un alt ciclu al profeților de la Bălinești,

(templul)²⁸ și Aaron (toiagul înmugurit)²⁹. Câteva reprezentări se disting prin vestimentații specifice, caracteristice imaginii unor profeți precum: podirul lui Aaron, straele regale la David și Solomon, tunica scurtă la Daniel, mantia căptușită cu blană de oaie la Ilie. Introducerea atributelor, în reprezentarea profeților, chiar și la o scară limitată, distinge picturile de la Sf. Gheorghe din Suceava de cele de la Pătrăuți, unde ele lipsesc cu desăvârșire, dar rămâne totuși în urma cazului de la Bălinești, mai precis a registrului profetic din absida altarului de aici, unde mai apare *lâna* lui Ghedeon, *poarta* lui Iezechiel, *sfeșnicul* lui Zaharia, *scara* lui Iacov și *muntele* lui Daniel (nu apare însă templul lui Solomon, iar Aaron, în loc de toiagul înmugurit ține în mână cadelnița). Prezența acestor atribute, „susținute” de textele de pe rotulusurile profeților din registrul tamburului turlei naosului, cu rol prefigurativ mariologic și al Întrupării, caracterizează în mod special arta sârbească din epoca paleologă (Глигоричвић-Максимовић 2006, 281-317). În Moldova, „în-zestrarea” profeților cu atribute, pare să atingă punctul culminant în cazul bisericii Bunei Vestiri a mănăstirii Moldovița (*cornul* lui Melchisedec, *vasul de aur* al lui Moise, *poarta* lui Iezechiel, *lâna* lui Ghedeon, *sfeșnicul* lui Zaharia, *cadelnița* lui Aaron, *chivotul* lui David, *muntele* lui Daniel, *cleștele* lui Isaia, *scara* lui Iacob).

Includerea imaginii Sf. Ioan Botezătorul în registrul profeților din turle, este cunoscută în arta paleologă (Geraki, Karan, Pelendri, Sf. Andrei de pe Treska, Lesnovo, Markov, Curtea de Argeș), apărând cu regularitate la cele mai importante

reprezenți în medalioane pe arcul triumfal, pe rotulosul lui Moise apare textul din Deuteronom (18.15). La Pătrăuți, pe rotulosul lui Moise este înscris începutul versetului 1 din Deut.32, capitol scris în forma unui poem, alăturat psalmilor în manuscrisele Septuagintei din sec. IV (Septuaginta 2004/1, nota la versetul 32.1, la p. 605-606) și care este citat și în cazul nostru, la Sf. Gheorghe din Suceava (32.43).

²⁸ La fel ca și în cazul lui David, prezența acestui atribut în mâna lui Solomon este în corespondență cu textul de pe rotulus (Pr.9.1: „Înțelepciunea și-a zidit casa...”), de altfel, desul de frecvent în reprezentările sale din epoca bizantină: Παλαμαστοράκης 2001, 191, Tab. 4, întâlnit și la Voroneț, dar „neconfirmat” de prezența atributului respectiv (de obicei, Solomon ține în mâna dreaptă, precum adesea, mai ales în epoca post-bizantină, și David, un *stylus*).

²⁹ Atribut des folosit în reprezentările lui Aaron (în Moldova, apare la Sucevița, mai des fiind folosit alt atribut, cadelnița, precum pe arcele triumfale de la Voroneț și Popăuți-Botoșani, în absida altarului de la Bălinești și în tamburul turlei de la Moldovița), de asemenea în perfectă corespondență și cu textul de pe rotulus (Evr.9.4), având aceleași conotații mariologice ca și cele precedente.

ansambluri ale Serbiei de Morava la limita secolelor XIV-XV (Manasija, Ravanica, Kalenic): Παλαμαστοράκης 2001, 243, nu însă, în tipul iconografic de „Înger al pustiei”, caracteristic, deja, monumentelor din epoca post-bizantină. Erminia lui Dionisie recomandă plasarea imaginii Sf. Ioan Botezătorul în axul vestic, în pandant cu imaginea Maicii Domnului, din cel estic, în registrul anghelic, deasupra registrului profeților, dispoziție urmată deja în secolul al XVI-lea, de exemplu, la Sf. Nicolae Philanthropinon (Dionisie 1979, 248; Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004, fig. 30, 32). Reprezentarea Înaintemergătorului de la Sf. Gheorghe din Suceava, pare a fi o soluție intermediară între insistența cu care apare în arta paleologă tardivă în registrele profetice din tambururile turlelor și evidențierea sa specială (aici spre el se îndreaptă procesiunea apostolilor) din arta post-bizantină³⁰, de asemenea în complexul programului iconografic al sistemului de boltire. Textul de pe rotulus este, probabil, cel mai frecvent întâlnit în imaginile Sf. Ioan Botezătorul.

Remarcăm că toți apostolii, care flanchează figura Sf. Ioan Botezătorul, țin în mâini rotulusuri desfășurate cu texte, cu excepția Sf. Pavel, reprezentat cu evanghelia închisă în mână, toate textele identificate (6 din 7), de altfel, fiind preluate din epistolele sale. Reprezentarea apostolilor cu rotulusurile desfășurate nu a fost o practică obișnuită nici în pictura bizantină, nici în cea post-bizantină. De obicei, ei au fost reprezentați cu evangheliile închise, sau rotulusuri strânse. Din această perspectivă, este foarte dificil să găsim repere de comparație în privința textelor citate. Precum am menționat, în cazul de la Sf. Gheorghe din Suceava, toate textele reproduc pericope din epistolele Sf. Pavel. Într-un caz, întâlnim desfășurarea unui text consecutiv pe rotulusurile a trei apostoli (Simon, Iacov, Toma: 2Tim. 2.1-2), pe celelalte, pericopele provin din epistole diferite (Evr.1.1; 1Cor.4.9; Tit.2.11;). Desfășurarea unui text consecutiv pe mai multe rotulusuri vecine este cunoscută, deși destul de rar, în practica citării textelor liturgice de pe rotulusurile Sfinților Ierarhi din absidele altarelor³¹. În același timp, menționăm, că sursa textelor citate în cazul nostru, este de asemenea cea liturgică, pericopele fiind preluate nu direct din textul Noului Testa-

³⁰ De asemenea într-o poziție centrală și în același tip iconografic de *Înger al pustiei*, apare în registrul profeților din tamburul turlei Moldoviței.

³¹ Bedros 2012, 68, este invocat aici exemplul de la Râșca și remarcată raritatea acestui procedeu în Balcani.

ment, dar din Apostol. Despre acest fapt ne mărturisesc introducerile folosite în pericopele citate: „Fraților”, „Fiule Timoteu”, „Fiule Tit”, care indică negreșit anume această sursă.

Textele de pe rotulusurile profeților, spre deosebire de cazul Pătrăuților, se regăsesc cu o frecvență mai mare, în ansamblurile de picturi din arta bizantină, dar și din cea postbizantină (a se vedea tabelul). Urmând același reper comparativ, menționăm că sunt folosite mai des pericopele din lecturile la paremii (David, Michea, Sophonia, Ilie, Iona, Iezechiel, Ioel, Ieremia (la Nabuthai) (?), Zaharia (la Osie), Solomon). Totodată, urmarea consecventă a acestei surse este imposibilă, dat fiind faptul că nu din toate cărțile profetice se fac lecturi la parimii, în timp ce, realizatorii picturilor de la Sf. Gheorghe din Suceava, în general, respectă corespondența dintre imaginile profeților și citarea versetelor din cărțile lor (cu excepția lui Osea, fiind citată în acest caz cartea lui Zaharia și două cazuri care deocamdată ne rămân necunoscute din cauza deteriorării inscripțiilor la Amos și Naum).

Apar de asemenea și versete din opera iconografică, citatele din Avacum 3.3-4 și Deuteronom 32.43 făcând parte din cântările 4 și 6 ale Canonului *Nouă cântări ale Vechiului Testament*. Inscripția de pe rotulusul profetului neidentificat, de asemenea pare să indice o sursă iconografică. Expresia *ὄρος ἀλατόμητον*, cu sensul de *munte netăiat de mână de om*, este un topos al iconografiei mariologice (inspirat din profeția lui Daniel), pe care-l întâlnim, de exemplu, în Canonul lui Iosif Imnografal la *Imnul Acatist al Maicii Domnului*³².

De remarcat că, în câteva cazuri, pe rotulusurile profeților de la Sf. Gheorghe din Suceava apar cele mai „populare” citate veterotestamentare, regăsite frecvent la monumentele din epoca bizantină: Michea 4.6, Sophonia 3.8, 4Regi 2.4 (Ilie), Iona 2.3, Ioel 3.1, Daniel 7.9, Solomon 9.1 (Παπαμαστοράκης 2001, 191, 198, 216, 221, 224, 227, 236). În același timp, pentru alte cazuri, situația este exact inversă. Astfel, pentru inscripția ce însoțește reprezentarea profetului Avacum,

practic în toate cazurile cunoscute din epoca paleologică, au fost selectate versetele Av. 3.2 și 3.3³³, în timp ce la Sf. Gheorghe din Suceava, apare „inedit”, al doilea emistih al versetului 3.3 și incipitul versetului 3.4. Nu cunoaștem analogii nici pentru citarea versetului Zaharia 3.1 – scris pe rotulosul acestui profet, în timp ce un alt citat din cartea sa (Zah.8.3), scris pe rotulosul lui Osea în cazul nostru, poate fi regăsit pe rotulosul acestui profet la biserica Pammakaristos din Konstantinopol și la cea de la Curtea de Argeș (Παπαμαστοράκης 2001, 239). De asemenea, nu am întâlnit la alte monumente, cel puțin în ambianța programului iconografic al sistemului de boltire, citarea versetelor Ps.45.5-6 (care nu se citește ca prochimen la paremii), prezentă în cazul nostru pe rotulusul lui David. Nu cunoaștem utilizarea versetului Isaia 1.2 în epoca bizantină, dar care a avut o anumită circulație în epoca post-bizantină, fiind recomandat de erminia lui Dionisie din Fournă (Dionisie 1979, 119).

Cea mai mare parte a inscripțiilor de pe rotulusuri a fost realizată în limba greacă, cu excepția a două cazuri: Iezechiel și Nabuthai, scrise în slavă. Însă, în ceea ce privește subscripția numelor profeților, situația este mai variată, dar și mai echilibrată în același timp. În ambele registre, figurile din partea nordică (în primul, cuprinse între Osea și Abdias, în al doilea, între Sf. Ioan Botezătorul și Aaron, inclusiv), sunt scrise în limba greacă. Cele din partea sudică (între David și Aggeu, în primul registru și Sf. Pavel și Solomon) în al doilea, sunt scrise în slavă. O parte din subscripțiile grecești (toate din registrul superior) sunt cuprinse în cartușe rectangulare cu fundal roșu (Daniel, Zaharia, Malachia, Iezechiel, Iona și Abdias). Remarcăm, că ambele intervenții de pe rotulusuri cu texte în slavă au fost operate în partea cu subscripțiile grecești. Remarcăm și o zonă de interferență pe sectorul cu subscripții grecești din partea vestică. Aici, la imaginea lui Abdias din ax, inscripția „profet” nu s-a păstrat, la celelalte două care o urmează pe direcția spre nord (Iona și Iezechiel), inscripțiile „profet” sunt în slavă, iar prenumele în greacă.

O repartiție similară a inscripțiilor am întâlnit-o și la biserica Sf. Cruce din Pătrăuți. Acolo, însă,

³² Ωδή ἐ, Δοξά Πατρι...: Ρωννύμενοι σθένοι σου, πιστῶς ἀναβοῶμέν σοι· Χαίρε πόλις τοῦ Παμβασιλέως, δεδοξασμένα, καί ἀξιόκουστα, περί ἧς λελάληται σαφῶς· ὄρος ἀλατόμητον, χαίρε βάθος ἀμέτρητον. Mulțumim și pe această cale colegului nostru Athanasios Semoglou pentru consultarea la acest subiect. Pentru trimiteri la alte exemple a se vedea: Ευστρατιάδου 1930, 53.

³³ Παπαμαστοράκης 2001, 233. Capitolul 3 din Cartea lui Avacum este de fapt un psalm, care din secolul al V-lea, într-o colecție de „Ode” este adăugat Psaltirii, la fel ca și Deut.32 (a se vedea și nota 30): Septuaginta 2009, 380.

Fig. 16. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul și intradosul arcului nord-estic: Bunavestirea și profeții David și Solomon.

Fig. 17. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul și intradosul arcului sud-estic: Nașterea Domnului și profeții Isaia și Michea.

toate inscripțiile fiind în greacă, diferențierea, de asemenea pe părțile nordică și sudică, a fost surprinsă în maniera de caligrafiere. De asemenea, și aici, ca și la Pătrăuți, distincția consemnată poate fi urmărită mai jos, la compozițiile din intradosurile arcelor piezișe și timpanele conturate de acestea. Toate aceste compoziții fac parte din ciclul *Dodecaortonului* (*Praznicelor*), scenele respective fiind plasate în timpane, asociate de câte două figuri ale profeților, plasate în cea mai mare parte pe intradosuri.

Derularea ciclului începe cu timpanul nord-estic, unde este reprezentată *Buna Vestire*, însoțită de figurile profeților David și Solomon (fig. 16), urmează *Nașterea Domnului* împreună cu Isaia și Michea (sud-est, fig. 17), *Întâmpinarea Domnului* acompaniată de figurile lui Moise și, din nou, Isaia (sud-vest, fig. 18) și *Botezul Domnului* cu Sf. Ioan Botezătorul și Naum (nord-vest, fig. 19). Toate tex-

tele de pe rotulusuri sunt în greacă (doar inscripția de pe rotulusul lui Naum este complet ștearsă), însă subscribțiile, în partea nordică sunt în greacă, iar în cea sudică, în slavă.

Înscriptiile de pe rotulusurile profeților sunt, în cea mai mare parte, în corespondență liturgică cu scenele pe care le însoțesc. Astfel, pe rotulusul lui Solomon este scris versetul din Ps. 44.11, prescris de Erminia lui Dionisie, adevărat că pentru figura lui David, asociată scenei *Bunei Vestiri*: ΑΚΟΥΣ[ΟΝ] ΘΥΓΑΤΕΡ ΚΑΙ ΕΙΔΕ Κ(ΑΙ) ΚΛΙΝΟΝ ΤΟ ΟΥΣ ΣΟΥ (ἀκουσον, θυγατερ, και ιδε και κλινον το ους σου) – *Ascultă, fiică, și vezi și pleacă-ți urechea*³⁴. Cu regret, calitatea imaginilor de care dispunem, nu ne permite identificarea textului de pe rotulusul lui David.

³⁴ Pentru sursele citatelor din textul grec al Septuagintei și al traducerii sale românești, aici și în continuare a se vedea nota 2 la tabel.

Fig. 18. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul și intradosul arcului sud-vestic: Întâmpinarea Domnului și profetii Moise și Isaia.

Fig. 19. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul și intradosul arcului nord-vestic: Botezul Domnului și profetii Sf. Ioan Botezătorul și Naum.

Ambele inscripții profetice ce însoțesc scena *Nașterii Domnului* fac parte din lecturile la paremii de sărbătoarea respectivă – Is.7.14: ΙΔΟΥ Η ΠΑΡΘΕΝΟ(Σ) ΕΝ ΓΑΣΤΡΗ ΛΙΨΕΤΕ³⁵ ΚΕ Τ(Ε) Ε(Ε)Τ(Ε) ΥΙΟΝ ΚΕ (ιδου ή παρθένος εν γαστρι ἔξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Εμμανουηλ) – *Iată, fecioara va zămisli și va naște fiu, și vei chema numele lui Emmanuel* și Mich.5.1: ΚΕ (ΣΥ) ΒΗΘΛΕ(Ε)Μ (Ο)ΙΚ(ΟΣ) ΤΟΥ ΕΥΦΡΑΘΑ ΟΛΙΓΟΣΤΟΣ [...] (Καὶ σύ, Βηθλεεμ οἶκος τοῦ Εφραθα, ὀλιγοστός) – *Iar tu, Bethleme, casă din Efrata, prea mititel [ești ca să fii între miile lui Iuda].*

³⁵ *Λιψετε* în loc de *ἔξει* din Septuaginta, apare în *Profetologhi-oane*: Gravgard 1979, 51-52, tot aici este dat și un alt exemplu de substituție respectivă în pictura post-bizantină, cel de la Dochiariou (1568).

Aceeași constatare este valabilă și pentru cazul scenei *Întâmpinării Domnului*, textele din Ex.13.12 (sau 13.15): ΠΑΝ ΑΡΣΕΝ[ΙΚΑ] ΔΙΑΝΟΙΓΟΝ ΜΗΤΡΑΝ (πᾶν διανοίγον μήτραν, τὰ ἀρσεωικά, ...) – *toată partea bărbătească ce deschide pânțele, ...* și Is.19.1: ΙΔΟΥ Κ(ΥΡΙΟ)Σ ΚΑΘΗΤΕ ΕΠΗ ΝΕΦ[ΕΛΗΣ] (Ιδου κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης ...) – *Iată, Domnul șade pe un nor ușor ..., sunt citite ca paremii.*

În ceea ce privește scena *Botezului Domnului*, pe rotulusul Sf. Ioan Botezătorul putem distinge versetul In.1.23: ΦΩΝΗ Β(Ο)ΩΝΤΟΣ ΕΝ Τῆ ἔρημῳ) – *Eu [sunt] glas al celui care strigă în pustiu*³⁶. Pe rotulusul lui Naum nu se poate citi nimic, iar prezența sa, probabil, urmează o tradiție iconografică, bazată pe o con-

³⁶ Textul grecesc și traducerea în limba română după: Evangelia după Ioan 2010, 26-27.

fuzie textuală de atribuire lui Naum a unui verset absent în cartea sa, recomandat pentru scena *Botezului Domnului* în Erminia lui Dionisie³⁷.

În legătură cu dispoziția profeților în spațiul sistemului de boltire al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, e cazul să punctăm câteva momente evolutive în această privință la monumentele moldovenești. În primul rând, trebuie să distingem apartenența tematică a registrelor profeților, în al doilea, amplasamentul lor spațial. La Pătrăuți, putem vorbi despre două registre ale profeților, unul în tamburul turlei, tematic legat de imaginea Pantocratorului în cupolă. Al doilea, de pe intradosurile arcelor piezișe, poate fi calificat ca cel al profeților Dodecaortonului, imaginile lor însoțind scenele Praznicelor, iar inscripțiile de pe rotulusuri, pe cât au putut fi identificate, sunt în legătură liturgică cu ele (Dragnev 2014a, 190).

La Sf. Ilie din Suceava, arcul triumfal se dublează³⁸, fiind compus, de fapt, din două arce, iar pe intradosul celui interior (în raport cu absida altarului), apare un registru de profeți în medalioane. Câteva elemente, care se mai deslușesc în starea actuală a picturilor nerestaurate, și anume atribuțiile precum sfeșnicul și poarta, vizibile la doi dintre profeți (Zaharia și Iezechiel?), par să indice că acest registru are o conotație marială și e în corespondență cu imaginea Maicii Domnului din conca absidei altarului³⁹. La Voroneț, înregistrăm o situație cu totul specială. Timpanele formate de arcele piezișe nu mai găzduiesc scenele Praznicelor și, respectiv, nici profeții Dodecaortonului nu-și mai găsesc locul pe intradosurile acestor arce. Acest registru, pare să fie deplasat pe arcul estic exterior (în raport cu conca absidei altarului), unde profeții sunt reprezentați în medalioane în proximitatea scenelor Dodecaortonului și a Pătimitilor. Chipurile profeților sunt însă întreprtate spre

altar, ceia ce ar indica mai curând consonanța lor cu imaginea Maicii Domnului cu Iisus din conca absidei și astfel, probabil completează registrul profeților, reprezentați în plină statură pe arcul interior (fig. 21). De altfel, chipurile profeților din ambele registre nu se repetă, iar prezența atributelor și a textelor ce invocă prefigurări mariale și, implicit, ale Întrupării, sunt prezente atât în cel interior, cât și în cel exterior⁴⁰.

În programul iconografic de la Sf. Nicolae din Popăuți-Botoșani, scenele Dodecaortonului reiau locul în timpane și se extind și pe pandantivii mari, însă doar scena *Bunavestirii* este însoțită de imaginile profeților de pe intrados (David și Solomon). În același timp, alături de registrul profeților de pe arcul estic interior, mai apar două rânduri de profeți în medalioane pe cel exterior (Bedros 2011, Anexe, Popăuți, IV. Arcul triumfal, 27-32). Aici, situația pare să fie similară cu cea de la Voroneț, chipurile profeților nu se repetă, toți fiind orientați spre conca absidei altarului (fig. 20). Un registru de profeți apare și pe arcul triumfal de la Neamț (Bedros 2011, Anexe, Neamț, IV. Arcul triumfal, 34-49).

Astfel, putem conchide că în vremea lui Ștefan cel Mare, programele iconografice ale absidei altarului (cuprinzând și arcul triumfal), adoptă, în diverse variațiuni, asocierea imaginilor profeților de reprezentarea Maicii Domnului cu Iisus tronând, care conduc spre ilustrarea temei invocate de cântecul canonului la profeți, atribuit patriarhului Gherman al Constantinopolului (sec. VIII), *Ἄνωθεν οἱ προφήται σὲ προκατήγγειλαν* („Din

³⁷ Dionisie 1979, 122: *Așa grăiește Domnul: Cel ce poruncește apelor mari* (1.12).

³⁸ Acest lucru se petrece deja la monumentul paralel cu cel de la Pătrăuți, biserica din Milișăuți/Bădeuți, zidită de asemenea în 1487, dar care astăzi nu mai există: Balș 1925, 26 (Milișăuți), 29 (Sf. Ilie).

³⁹ În privința celorlalte două registre de profeți, pe care le întâlnim la Pătrăuți, putem confirma cu certitudine doar prezența celui tradițional, din tamburul turlei, tematica completă a scenelor din timpane, pentru moment, nu poate fi deslușită, deci, și atribuția figurilor ce flanchează imagini în medalioane în cheile arcelor piezișe nu poate fi făcută cu siguranță în favoarea prezenței profeților Dodecaortonului. De altfel, identificarea a două din cele patru scene din pandantivii mari cu scenele Praznicelor (*Schimbarea la Față* și *Învierea lui Lazăr*: Bratiloveanu, Blaj 1988, 45), sugerează probabilitatea prezenței scenelor Dodecaortonului și în timpane.

⁴⁰ Într-un studiu recent publicat, nu puteam afirma cu certitudine acest lucru, neavând la dispoziție toate imaginile profeților în medalioane, lipsindu-ne trei dintre ele de pe versantul nordic al arcului. Grație bunăvoinței stareței mănăstirii Voroneț, stavroforei Irina Pântescu și asistenței maicii Gabriela Platon, acum suntem în posesia acestor imagini și putem completa respectivul studiu: Dragnev 2014b, 70, lucru pentru care le aducem sincere mulțumiri și pe această cale. Urmând ordinea de sus în jos, pe versantul sudic, imaginea profetului Isaia, remarcat în studiul citat, este urmată de reprezentările profeților Zaharia, Ieremia și Avacum (subscriptiile primilor doi sunt lizibile, iar identificarea celui din urmă poate fi realizată în baza textului de pe rotulus, care o repetă pe cea din tamburul turlei). La Zaharia, este citat versetul Zah. 4.2: *се свѣшши(к) зл(т)ъ и лл(м)бада на нем (... iată, un sfeștic cu totul de aur, și torța pe acesta...)*; la Ieremia, apare versetul care-i însoțește destul de frecvent imaginea, dar care aici, la Voroneț, în două rânduri apare pe rotulusul lui Michea, Baruh 3.36: *съ бѣ наш и не приложитъ са къ немъ (Acesta e Dumnezeul nostru, nu se va număea altul afară de El)*; și la Avacum, precum s-a menționat, este înscris versetul, care apare și la imaginea sa din registrul profeților din tamburul turlei naosului, Av. 3.2: *егда приближи(т)са лѣта познанъ бѣдешн... (când vor fi aproape anii, Tu vei fi recunoscut, ...)*.

Fig. 20. Sf. Nicolae din Popăuți-Botoșani, registrele profetilor de pe arcul triumfal.

Fig. 21. Sf. Gheorghe de la Voroneț, registrele profetilor de pe arcul triumfal.

înalturi proorocii te-au vestit”)⁴¹. Cunoscută din secolul al XII, în pictura de icoane, iar în secolul al XIV și în pictura murală, în special la ctitoriile suveranilor sârbi, în secolele XV-XVI capătă o popularitate deosebită în pictura de icoane ale Rusiei Moscovite (Саликова 1998, 69-80).

Ceea ce constituie particularitatea programelor iconografice din Moldova, este asamblarea acestei teme în spațiul absidei altarului. Deosebit de vizibil acest lucru se produce la două ctitorii boierești, cele de la Bălinești și Arbore. Aici, registrul profetilor este adus în proximitatea imediată a imaginii Maicii Domnului din concă (fig. 22), fiind plasat chiar sub ea, în hemiциclul absidei altarului (la Bălinești – figuri statuare⁴², la Arbore – semifiguri în medalioane).

⁴¹ Diverse prefigurări simbolice ale Maicii Domnului, inspirate din textele veterotestamentare, sunt multiple în opera iconografică și patristică, la acest capitol a se vedea dosarul întocmit în: Herea 2013, 363-381.

⁴² Cazul de la Bălinești a fost examinat în detaliu de Athanassios Semoglou care, doar în baza acestui exemplu, primul indică particularitatea menționată a programelor iconografice din Moldova, indicând că exemplele de amplasament respectiv al temei „Din înalturi proorocii te-au vestit”, în pictura grecească nu sunt semnalate mai devreme de ultimele decenii ale secolului al XVI-lea: Semoglou 2015, 498, până atunci, în arta bizantină și post-bizantină, locurile de amplasament curent al temei fiind spațiile pronaosului sau cele vestice ale naosurilor

Fig. 22. Sf. Nicolae din Bălinești, registrul profetilor din absida altarului.

În secolul al XVI-lea, prezența profetilor pe arcul triumfal al bisericilor din Moldova este în continuare o regulă⁴³, doar că relaționarea lor cu imaginea Maicii Domnului din conca absidei altarului necesită o cercetare specială în fiecare caz, ținând cont de eventualele implicații în alte contexte. Este dificil să ne pronunțăm pentru cazul de la Sf. Gheor-

ghe din Suceava, dacă se înscrie în această tradiție, pentru că picturile originale din conca absidei altarului și de pe arcul triumfal nu ni s-au păstrat.

Analizând componența registrelor profetilor și apostolilor din tamburul turlei, precum și textele de pe rotulusuri, am putea constata că registrul profetic superior, precum în majoritatea absolută a cazurilor de la alte monumente, este în conexiune cu imaginea Pantocratorului din cupolă, prefigurând puterea și acțiunea Proniei, de la Întrupare până la perspectiva eshatologică⁴⁴. În cel de-al doilea registru observăm și articularea tematicii mariale, în special prin prisma Întrupării, lucru indicat de atributele pe care le poartă unii profeti (Moise, Aaron, Solomon), de textele rotulusurilor, dar și de poziționare, profetii fiind reprezentați în jumătatea vestică a tamburului, deci în pandant cu imaginea Maicii Domnului din absidă. Astfel, putem presupune, că registrul profetilor amplasat obișnuit pe arcul triumfal al bisericilor moldovenești, fie că a fost deplasat, în cazul bisericii Sf. Gheorghe din Suceava în tamburul turlei, fie cel din tambur l-a completat pe cel de pe arcul triumfal, presupunere care ar putea să explice, unicul caz pe care-l cunoaștem, de concepere a unui registru mixt, de apostoli și profeti, atât în pictura moldovenească, cât și în cele bizantină și post-bizantină în general, dar fără a exclude și alte eventuale interpretări ale acestei situații inedite.

(p. 501, notele 72 și 73), poziționare în baza căreia Doula Mouriki a emis ipoteza conform căreia această temă a fost destinată inițial pentru decorarea cupolelor secundare: Моврихъ 1970, 247, apud: Semoglou 2015, 498, nota 68 la p. 501.

⁴³ În Țara Românească, la acest subiect poate fi invocat exemplul bolniței Bistriței (ante 1522), unde imaginea Maicii Domnului Platytera, din conca absidei altarului, este flancată de doi îngeri și câte doi profeti de fiecare parte: David și Zaharia (tatăl lui Ioan Botezătorul) – în mâna dreaptă, Solomon și Ieremia – în cea stângă: Dumitrescu 1978, 24, Pl. 4. Zaharia ține în mână cadelnița, iar Ieremia – sfeșnicul, iar din rotulusurile ținute de David și Solomon, se poate citi doar începutul textului la ultimul: *sliša d ōi i vīžd* (incipitul versetului Ps. 44.11: *Ascultă, fiică, și vezi ...*). Pe arcul triumfal sunt reprezentați câte trei profeti pe fiecare versant (Moise, un profet neidentificat, imberb și Daniel în partea nordică, Aaron, alt profet neidentificat imberb și Isaia, în cea sudică, cei doi profeti tineri ar putea fi Zaharia și Avacum), care converg spre imaginea colombei Sf. Duh. Aici, însă, reprezentările profetilor (lipsiți de atribute), probabil sunt mai curând în relație cu întreaga compoziție a Sf. Treimi, compusă din reprezentarea menționată a Sf. Duh din cheia arcului triumfal, imaginea Celui-vechi-de-zile din partea superioară a coneci absidei altarului și Iisus Emanuel din compoziția Platytera. Textele de pe rotulusuri sunt lizibile doar la Daniel și Moise. La primul apare: аз видѣх прѣстоли постанше (сѡ) и ве(т)хѣн дѣмн сѣде (Dan.7.9: *Pe când priveam, au fost așezate tronuri, și Cel vechi de zile S-a așezat*), la al doilea o parafrază la Ex. 3.2: к пини (Ѹ) огню нѣс гарѣщѸ провидѣхте (argoaie de versiunea cântată la utrenie, sâmbăta săptămânii lăsatului sec de brânză: Herea 2013, 372) despre Rugul arzând și mai curând sunt în corespondență cu imaginea Celui vechi de zile, prin referințe la teofaniile veterotestamentare. Mulțumim și pe această cale, colegă noastră Ioana Mircea, care ne-a pus la dispoziție pozele privind picturile acestui monument.

⁴⁴ În unele cazuri, accentele pot fi modificate, precum de exemplu, la Moldovița, tematica mariologică apare destul de puternic evidențiată, lucru explicabil, probabil, prin hramul bisericii, consacrate *Bunei Vestiri*.

Profeții și apostolii reprezentați în tamburul turlei bisericii Sf. Gheorghe din Suceava: inscripțiile de pe rotulosuri și corespondența lor cu textele din Septuaginta (LXX), Noul Testament (NT), practica liturgică și monumentele din epocile bizantină și post-bizantină

	Profeții și apostolici reprezentați cu subscriptiile lor	Sursele inscripțiilor	Inscripțiile pe rotulosuri	Corespondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Corespondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
1	David Πρ(ο)κ Δαδ	Ps. 45.5-6	Θ(ΕΟ)Υ ΗΓΙΑCEN ΤΟ CΚΗΝΟΜΑ ΑΥΤΟΥ Ο ΥΨΙCΤΟC Ο Θ(ΕΟ)C ΕΝ ΜΕCΩ ΑΥΤΗΣ	5. ...Θεοῦ ἡγίασεν τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ ὑψιστος. 6. ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς	Năvălirile râului veselesc cetatea lui Dumnezeu, sfântită-a Cel Preaînalt lăcașul Său, 6. Dumnezeu e în mijlocul ei...			
2	Michea Πρ(ο)κ Μιχια	Mich. 4.6	ΤΑΔΕ / ΛΕΓΕΙ Κ(ΥΠΙΟ)C ΗΝ[ΑΕΩ] ΤΗΝ CΗΝΤΕΤΡΙΜΕΝΗ(Ν) ΚΕ ΤΗΝ ΕΞΩΜΕΝΗΝ ΕΙCΔΕΕΟΜΕ ΚΕ ΟΥC ΑΠΟCΑΜΕΝ	6. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, λέγει κύριος, συνάξω τὴν συντετριμμένην καὶ τὴν ἐξωσμένην εἰσδέξομαι καὶ οὓς ὀπωσάμην.	În ziua aceea, zice Domnul, o voi aduna laolaltă pe cea zdrobită, și pe cea alungată o voi primi înapoi, și pe câți i-am alungat.	Parimie la Nașterea Domnului	Peribleptos Ohrida; Chilandari; Gračanica; Strobolos.	Erminie (la Nașterea Domnului)
3	Isaia Πρ(ο)κ Ισαια	Is. 1.2	ΑΚΟΥΕ ΟΥΡΑΝΕ Κ(ΑΙ) ΕΝΟΤΗΖΟΥ ΓΗ [ΟΤΙ] Κ(ΥΠΙΟ)C ΕΛΑΛΗCΕΝ Υ[Ι]ΟΥC ΕΓΕΝ[Ν]ΗCΑ ΚΕ ΙΨΟC[Α] ΑΥΤ[ΟΙ]	2. Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν · υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ...	Ascultă, cerule, și ia aminte, pământule, că Domnul a grăit: Născutam fii și i-am crescut, dar...	Parimie la ceasul 6, luni, prima săptămână a Postului Mare		Erminie (9 mai); Sf. Nicolae Filanthropinon; Molivoklissia (?); Sf. Nicolae de la Marea Lavră (?).
4	Avacum Πρ(ο)κ Αβακ'μ	Av. 3.3-4	ΕΚΑΛΗΨΕΝ Ο(Υ) ΡΑΝΟ(Υ)C Η ΑΡΕΤΗ(Η) ΑΥΤΟΥ ΚΕ (?) ΕΝΕCΕΟC ΑΥΤΟΥ ΠΛΗΡΗC Η ΓΥ ΚΕ ΦΕΓΓΟC ΑΥΤΟΥ	ἐκάλυψεν οὐραωοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. 4. Καὶ φέγγος αὐτοῦ Măreția Lui a acoperit munții și de lauda Lui plin [este] pământul. 4. Și strălucirea Lui...	În cadrul Canonului celor nouă cântări ale Vechiului Testament (cântarea 4), a fost citit la Utrenie, în special, în perioada Postului Mare.		
5	Naum Να'μ	İlisibil						
6	Sophonia ?	Sph. 3.8	Κ(ΥΠΙ)C ΕΗC ΗΜΕΡΑΝ ΑΝΑCΤΑCΙΟC ΜΟΥ ΕΗC ΜΑΡΤΗ(ΟΝ) ΔΥΟ[ΤΙ]	Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμα μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν ...	zice Domnul, în ziua ridicării Mele spre mărturie, căci judecata Mea [va fi] pentru adunările neamurilor, ...	Parimie la Sâmbăta Mare	Parigoritissa din Arta; Peribleptos din Ohrida; Chilandari; Gračanica; Manasija; Strobolos.	Erminia (Resurrection); Sf. Nicolae Filanthropinon

	Profetii și apostolici reprezentați cu subscriptiile lor	Sursele inscripțiilor	Inscripțiile pe rotulusuri	Corespondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Corespondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
7	Amos Ἀμωμ	Inscripție deteriorată						
8	Ilie Προκ Ιληα	4Rg. 2.4	ZH K(YPIO)C KE ZH H ΨΥXH MOY [EI] EΓATAΛEIPΘ CE	Zῆ κύριος καὶ ζῆ ἡ ψυχὴ σου, εἰ ἐγκαταλείρω σε	Viu este Domnul și viu este sufletul tău, nu te voi părăsi	Parimie la Botezul Domnului	Kalopanagiotis; Studenica; Čučer; Chilandari; Gračanica; Stegys; Markov	Sf. Nicolae Anapafsas, Stavronikita
9	Aggeu Πρ(ο)κ Ἀγκεϋ	Ag. 2.9	KE EN TO TOΠO TOYTO ΔOCO EΠIΠHNHN Λ[EGE] H C(YPIO)C ΠANTOKPATOP K(AI)	9. ... · καὶ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ δώσω εἰρήνην, λέγει κύριος παντοκράτωρ, καὶ, cea de pe urmă mai presus decât cea dintâi – zice Domnul Atotputernic - și...		Karanleg Kilisse	
10	Abdias Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΑΥΔΙΟΥ (en cartouche)	Ab. 1.17	EN [ΔΕ] ΤΟ ΟΡΕΙ ΣΙΩΝ ΕΣΤΑΙ Η C(ΩΤΗ)ΡΙ(A) Κ(AI) Ο Κ(YPIO)C (ΕΣΤΑΗ?)	Ἐν δὲ τῷ ὄρει Σιών ἔσται ἡ σωτηρία, καὶ ἔσται ἅγιον · ...	„Însă pe muntele Sion va fi scăparea și va fi [loc] sfânt ...”		Pammakaristos	
11	Iona Προκ Ιωνας (en cartouche)	Ion. 2.3	EBONHCA EN ΩΛΗΨ(EI) MOY ΠΡΟC K(YPIO)N TON Θ(EO) N M(OY)	... Ἐβόνησα ἐν θλίψει μου πρὸς κύριον τὸν θεόν μου,În strămtoarea mea, strigat-am către Domnul Dumnezeuul meu...	Parimie la Sâmbăta Mare, incipit al cântării 6 din Canonului celor nouă cântări ale Vechiului Testament (a se vedea p. 4)	Daphni, Capela Palatină, Arilje; Studenica; Čučer; Dečani; Stegys; Ravanica; Treska; Nova Pavlica; Curtea de Argeș; Kalenić; Panaghia Krina	Erminia (Iona); Voroneț (partea a doua a versetului), Bălinești, Sf. Nicolae Anapafsas; Sf. Nicolae Filanthropinon; Sf. Nicolae Šiševski; Fiala de la Marea Lavră
12	Iezechiel Προκ Ιεζεκιηλ (en cartouche)	Iez. 43.27	Β ΔΕ(Τ) Θ̅ ΔΝΕ Ω(Σ) ΜΑΓΟ Η ΠΡΟΨΕΛ Σ ΤΒΟ-ΡΗΤ ΙΕΡ[ΕΙ] ...		Și va fi [așa]: din ziua a opta și mai apoi, să aducă preoții ...	Parimie la Nașterea Maicii Domnului	Kalopanagiotis	
13	Ioel Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΩΗΛ	Il. 3.1	ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ Κ(YPIO)C ΕΚΧΕΩ ΑΠΟ ΤΟΥ Π(ΝΕΥΜ)Α(ΤΟ)C ΜΟΥ ΕΠΙ ΠΑC[ΑΝ] ΣΑΡΚΑ	1. Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα καὶ / ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ...	(Și [așa] va fi după acestea): voi revărsa din duhul Meu peste tot trupul ...	Parimie la Cincizecime	San Marco; Manasija; Kalenić;	Erminia (Cincizecime); Dochiariou
14	Malachia Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΜΑΛΑΧΙ (în cartuș)	Mal. 1.5	ΕΜΕΓΑΛ(Υ)ΗΘΗ Κ(YPIO)C ΥΠ(Ε)ΡΑΝΩ ΤΩΝ ΟΡΕΩΝ [ΤΟΥ] Ι[ΣΡΑ]ΗΛ	Ἐμεγαλῶθη κύριος ὑπεράνω τῶν ὀρίων Ἰσραήλ	... A fost preamărit Domnul dincolo de hotarele lui Israel!		Sf. Apostoli din Tesalonic; Manasija	
15	Zaharia Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑ (în cartuș)	Zah. 3.1	ΚΑΙ ΕΔΕΙΞΕΝ ΜΕ Κ(YPIO)C ΙΗCΟΥΝ ΤΟΝ ΙΕΡΕΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ	1. Καὶ ἔδειξέν μοι [κύριος] Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ...	Și mi l-a arătat [Domnul] pe Iisus, marele preot, ...			

	Profeții și apostolici reprezentări cu subscriptiile lor	Sursele inscripțiilor	Inscripțiile pe rotuluri	Correspondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Correspondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
16	Nabuthai Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΝΑΒΟΥΘΕΑΣ	Parafrază la Ier. 38,31 (?) – 31,31 (TM)	Ⲭⲉ ϱⲣⲉ/ⲁ̅ ⲛⲟⲃⲓⲁ ϱⲉ			Parimie la Sâmbăta Mare		
17	Daniel Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΝΙΗΛ (în cartuş)	Dn. 7.9	ΕΓΩ ΔΑΝΙΗΛ ΕΘΕΟΡΟΥΝ ΕΩΣ Ο(ΤΟ)Υ [ΩΡΟΝΟΙ] ΕΤΕΘΗ[CAN]	9. ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, ...	(Eu, Daniel), 9. Pe când priveam, au fost puse tronuri, ...)”		Martorana; Sf. Neophytos, Cipru; Peć; Lesnovo; Pelendri; Markov; Curtea de Argeş; Manasija	Erminia (Judecata de apoi); Dionisiou; Stavronikita; Sf. Nicolae Șișevski.
18	Osea Ⲭⲱⲓⲉ ⲡⲣⲟϣⲁ	Zah. 8.3	ΤΟ ΟΡΟΣ Κ(ΥΡΙΟΥ) ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΟΡΟΣ ΑΓΙΟΝ	... τὸ ὄρος κυρίου παντοκράτορος ὄρος ἁγιον	... muntele Domnului Atotputernic, munte sfânt	Parimie la ciasul 6, Vinerea săptămâni Lăsatului sec de carne	Pammakaristos ; Curtea de Argeş (la Zaharia)	
19	Sf. Ioan Botezătorul ΙΩ(Η)Σ	In. 1.29	ΙΔΕ Ο ΑΜΝΟΣ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ Ο ΑΙΡΩΝ [ΤΗΝ ΑΜΑΡΤΑΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ]	·ἴδε ὁ ἄμνός τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτάν τοῦ κόσμου.	Iată mielul lui Dumne- zeu, care ridică păcatul lumii!		Moldovița, Sf. Nico- lae Filanthropinon	
20	Sf. Pavel Ⲭⲏⲧⲏ ⲡⲁⲃⲉⲗ	-	-	-	-	-	-	-
21	Sf. Simon Ⲭⲏⲧⲏ Ⲭⲏⲙⲟⲛ	2Tim. 2.1	ΤΕΚΝΟ ΤΕΜΟΘΗ ΕΝΔΗΝΑΜΟ ΕΝ ΤΗ	... τέκνον μου ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ ...	[Tu deci,] Fiule Timotei (fiul meu), întărește-te în ...	Incipitul pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
22	Sf. Iacov Ⲭⲏⲧⲏ Ἰακὼ(β)	2Tim. 2.1-2	ΧΑΡΗΤΗ ΤΗ ΕΩ ΧΥ ΙC ΚΕ Α ΗΚΟΥCΑC ΠΑ[P]	... χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ 2. καὶ ἃ ἤκουσας παρ ...	Harul care este Hristos Iisus. 2 și cele ce ai auzit de la ...	Continuarea inci- pitului pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
23	Sf. Toma Ⲭⲏⲧⲏ Ⲭⲟⲙⲁ	2Tim. 2.2	[E]Μ(ΟΥ) ΔΙΑ ΠΟΛΟΝ ΜΑΡΤΗΡΟ(N) ΤΑΥΤΑ ΠΑΡΑΘΟΥ	... ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων ταῦτα παράθου mine înaintea multor martori încredințază ...	Continuarea inci- pitului pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
24	Sf. Petru ΠΕΤΡΟΣ	Ev. 1.1	ΠΟΛΗΜΕΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΗΤΡΟΠΟΣ	πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως	în multe rânduri (părți) și în în multe feluri	Incipitul pericopei pentru Sâmbăta primei săptămâni a Postului Mare și la primul ceas în ajunul Nașterii Domnului		

	Profetii și apostolici reprezentați cu subscriptiile lor	Sursele inscripțiilor	Inscripțiile pe rotuluri	Corespondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Corespondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
25	Sf. Andrei ΑΝΔΡΕΑΣ	1Cor. 4.9	ΑΔΕΛΦΟΙ Ο Θ(ΕΟ) C ΗΜ[ΑC] ΤΟΥC ΑΠΟCΤΟΛ(ΟΥC)	[ἀδελφοί,] δοκὸ γὰρ / ὁ θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ...	[fraților,] pentru că gândesc / că Dumnezeu ne-a pus pe noi, apostolii, ...	Incipitul pericopei citite la Utrenie, Duminica sămpanții a 10-a după Cincizecime și la apostoli în timpul liturghiei		
26	Sf. Bartolomeu Ο ΑΓΟC ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟC	Tit. 2.11	ΤΕΚΝ ΤΗΤΕC ΕΠΕΦΑΝΗ ΧΑΡΗC (Τ)ΟΥ	Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάριC τοῦ (θεοῦ)...	[Fiule Tit], Pentru că harul lui (Dumnezeu),	Incipitul pericopei la Botezul Domnului		
27	Sf. Filip Ο ΑΓΟC ΦΥΛΙΠ(Π) ΟC	Text deteriorat						
28	Samuel Προκ Φαμονα	Ps. 109.3	ΕΚ ΓΑCΤΡΟC ΠΡΟ ΕΟCΦΩΡΟ[Υ] ΕΓΕ[NNHCA CE]	ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐξεγέννησά σε	din pânțec, mai înainte de luceafăr, te-am născut	Prochimen, ceasului al șaselea din ajutorul <i>Nașterii Domnului</i>		Pătrăuți (intradusul arcului nord-estic, la David)
29	Elisei Προκ Φανσε(η)	4Rg. 2.2; 2.4; 2.6	ΚΑΘΟΥ ΔΗ ΕΝΤΑ(Υ) ΤΑ ΟΤΗ Κ(ΥΡΙΟ)C ΑΠΕCΤΑΛΚΕ[Ω]	Κάθου δὴ ἐνταῦθα, ὅτι κύριος ἀπέσταλκέω ...	Stai aici, căci Domnul m-a trimis...			Stavronikita (2.6)
30	Moise Προκ Μονσι	Deut. 32.43	ΕΥΦΡΑΝΘΗΤΕ Ο(Υ) ΡΑΝΟΗ ΑΜΑ ΑΥΤΟ ΚΕ ΠΡΟ[CΚΥΝΑΤΩCΑΝ]	εὐφράνθητε, οὐεανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν	Veseliți-vă ceruri, împreună cu El, și să i se închine...	Încheiere la Cântarea a 6-a din Canonul celor nouă cântări ale Vechiului Testament (a se vedea p. 4 din tabel)		Erminia (4 septembrie)
31	Solomon Προκ Φολομ(ον)	Pr. 9.1	Η CΟΦΗΑ ΕΚΩΔΟΜΗCΕΝ ΕΑΥΤ[Η]	1. Ἡ σοφία ἑκοδόμησεν ἑαυτῇ...	Înțelepciunea și-a zidit ...	Parimii: Joi, a 3-a săptăm. a Postului Mare; miercuri la Înjumătățirea Cincizecimii; Nașterea Maicii Domnului; Bunavestire; Adormirea Maicii Domnului	Daphni; Sopocani; Peć; Peribleptos Ohrida; Olimpionissa; Markov; Ravanica	Erminia (20 Iulie); Voronet, Sf. Nicolae Șișevski.

	Profetii și apostolici reprezentati cu subscriptiile lor	Sursele inscripțiilor	Inscripțiile pe rotuluri	Corespondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Corespondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
32	Aaron [O] ΠΡ[O]Φ[HTHC] [AA]PON	Evr. 9.4	KAI H PAYΔOC AAPOM H BΛACTHCA[CA]	καὶ ἡ ράβδος αἰαρὸν ἢ βλαστήσασα	... și toiagul lui Aaron, care înmugurise, ...	În cadrul pericopei la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului		
33	Profet ne identificat	Parafrază la Dan. 2.34-35	ΕΓΩ ΔΕ ΟΡΟC ΑΛΑΤΟΜΗΤΟΝ				Citat din LXX la Daniel: Stegys, Nova Pavlica (2.34), Peribleptos din Mistra (2.35)	Bălinești (la Daniel),
34	Ghedeon ΓΕΔΕΩΝ	4Rg. 2.21	ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ Κ(ΥΠΙΟ)C HAME TA	Τάδε λέγει κύριος Ἴταμαι τὰ ...	Așa spune Domnul: Eu lecuiesc ...			

1. Pentru alcătuirea tabelului a fost utilizat materialul din următoarele surse: Παπαμαστοράκης 2001; Gravgaard 1979; Dionisie 1979; Σοφianos, Τσιγαρίδας 2003; [Bratu]; Σαββας Θ. Παντζαρίδης 2006; Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004; Chatzidakis 1997²; Διονυσίου 2003; Semoglou 1998; Серафимова 2012.

2. Versetele din Vechiul Testament sunt citate după ediția: Rahlfs 1935; Traducerile textelor veterotestamentare sunt citate după ediția: *Septuaginta*, Vol. 1-6, Iași, Polirom, 2004-2011. Citarea și traducerea versetelor din Noul Testament s-a efectuat după: New Testament 2010; Biblia 2001.

3. Registrul monumentelor citate în tabel: **Arilje** (31) - bis. Sf. Ahillie, Serbia (1296); **Bălinești** (11, 33) - bis. Tăierii Capului Sf. Ioan Botezătorul, Moldova (cca. 1499); **Capela Palatină** (11) - Palermo, Sicilia (1140-1148); **Chilandari** (2, 6, 8) - catoliconul Adormirea Maicii Domnului, al măn. Chilandari, Athos (1321); Čučer (8, 11) - Sf. Nichita, lângă Skopje, Macedonia (cca. 1321); **Curtea de Argeș** (11, 17, 18) - bis. Sf. Nicolae Domnesc, Țara Românească (1380-85); **Daphni** (11,31) - Atena, Attica (cca. 1100); **Dečani** (11) - bis. Pantocratorul a măn. Dečani, Kosovo și Metochia (1346-1350); **Dionisiou** (17) - catoliconul măn. Dionisiou (Athos, 1547); **Dochiarion** (13) - catoliconul măn. Dochiariou, Athos (1568); **Fiala de la Marea Lavră** (11) - Athos (1635); **Gračanica** (2, 6, 8) - bis. Bunavestire a măn. Gračanica, Pristina, Kosovo și Metochia (1318-1321); **Kalenić** (11, 13) - bis. Intrarea în Biserică a Maicii Domnului a măn. Kalenić, Serbia (1413); **Kalopanagiotis** (8, 12) - bis. Sf. Herakleidos, măn. Lambadisti, Cipru (a doua jum. a sec. XIII); **Karanleg Kilisse** - Göreme, Cappadocia (1020-1030) - (9); **Lesnovo** (17) - bis. Sf. Arhangheli a măn. Lesnovo, Macedonia (1346/47); **Manasija** (6, 13, 14, 17) - bis. Sf. Treime a măn. Manasija (Resava), Serbia (1407-18); **Markov** (8, 17, 31) - bis. Sf. Dumitru a măn. Markov, Macedonia (1376-1381); **Martorana** (17) - bis. Santa Maria dell'Amiraglio (Martorana), Palermo, Sicilia (cca. 1143); **Moldovița** (19) - bis. Bunavestirii a măn. Moldovița, Moldova (1537); **Molivoklissia** (3) - Paraclisul Adormirii Maicii Domnului, Karies, Athos, (1536 sau 1541?); **Nova Pavlica** (11) - bis. Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, Serbia (1381-89); **Olimpiotissa** (31) - bis. Panaghia Olimpiotissa, Elassona, Tesalia (1332-1348); **Pammakaristos** (10, 18) - bis. Panaghia Pammakaristos, Constantinopol (paraclisul Mântuitorului, 1310); **Panaghia Krina** (11) - ins. Chios (după 1389); **Parigoritissa din Arta** (6) - Panaghia Parigoritissa, Arta, Epir (1294-96); **Pătrăuți** (28) - bis. Sf. Cruce a fostei măn. din Pătrăuți, Suceava, Moldova (după 1487); **Pelendri** (17) - Cinstita Cruce, Cipru (între 1353 și 1374/75); **Peć** (17, 31) - bis. Maica Domnului Hodighitria, Kosovo și Metohia (1337); **Peribleptos din Ohrida** (2, 6, 31) - bis. Panaghia Peribleptos, Macedonia (1295); **Peribleptos din Mistra** (33) - bis. Panaghia Peribleptos, Mistra, Pelopones (1360-1370); **Ravanica** (11, 31) - bis. Înălțarea Domnului a măn. Ravanica, Serbia (1385-87); **San Marco** (13) - Catedrala San Marco, Veneția (?); **Sf. Apostoli din Tesalonic** (14) - (1312-1315); **Sf. Neophitos** (17) - bis. Sf. Neophytos, Cipru (ante 1183); **Sf. Nicolae Anapafsas** (11) - catoliconul măn. Sf. Nicolae Anapafsas, Meteore, Tessalia, (1527); **Sf. Nicolae de la Marea Lavră** (3) - paraclis, Athos, 1560); **Sf. Nicolae Filanthropinon** (3, 11, 19) - Catoliconul măn. Filanthropinon, insula lacului Ioanninei, Epir (1541-1542); **Sf. Nicolae** Šiševski (11, 17, 31) - bis. Sf. Nicolae a măn. Šiševsk, Nira pe Matka, reg. Skopje, Macedonia (cca. 1630); **Sopocani** (31) - bis. Sf. Treime a măn. Sopocani, Serbia (1256); **Stavronikita** (17, 29) - catoliconul măn. Stavronikita (Athos, 1545/46); **Stegys** (8, 11) - bis. Sf. Nicolae, Kakopetria, Cipru, (a doua jumătate a sec. XIV); **Strobolos** (2, 6) - bis. Panaghia Chryseleousa, Cipru (a doua jum. a sec. XIII); **Studnica** (8, 11) - bis. Sf. Ioachim și Ana (Biserica Regală) a măn. Studnica, Serbia (1314); **Treska** (11) - bis. Sf. Andrei de pe Treska, Macedonia (1388/89); **Voroneț** (11, 31) - bis. Sf. Gheorghe a măn. Voroneț, Moldova (după 1488).

Bibliografie

- Ambrozie al Milanului 2007:** Sf. Ambrozie al Milanului, Scrieri, Partea întâi: Tâlcuiri la Sfânta Scriptură, trad. de Pr. prof. Teodor Bodogae, Pr. prof. Nicolae Neaga și Prof. Maria Hetco, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (București 2007).
- Balș 1925:** Gh. Balș, Bisericile lui Ștefan cel Mare, București, „Cartea Românească”, S.A., 1925 (=Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul XVIII, 43-46, 1925).
- Beck 1964:** E. Beck, Des heiligen Ephraem des Syrsers Hymnen de Ieiunio, (Corpus Christianorum Orientalium, 246-247, Scriptorum Syri, 106-107), Peeters Publishers (Leuven 1964).
- Bedros 2011:** Vl. Bedros, Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești de la sfârșitul secolului al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea, Teză de doctorat, ms. (București 2011).
- Bedros 2012:** Vl. Bedros, Selecția Sfinților Ierarhi în absidele moldovenești (secolele XV-XVI). In: (Coord. L. Brad Chisacof, C. Vătășescu), Polychronion. Profesorului Nicolae Șerban Tanașoca la 70 de ani (București: Ed. Academiei Române 2012).
- Biblia 2001:** Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Traducere literală nouă (București 2001).
- Boldura 2007:** O. Boldura, Pictura murală din Nordul Moldovei. Modificări estetice și restaurare / Mural painting in the North of Moldova. Aesthetic modifications and restoration (Suceava: Ed. Accent Print 2007).
- Bratiloveabu, Blaj 1988:** Gh. Bratiloveanu, P. Blaj, Biserica Sf. Ilie Suceava (Iași: Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei 1988).
- [Bratu]:** [Bogdan Bratu], Picturile Bisericii Sfântul Gheorghe a Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, in <http://sfantulioancelnou.ro/pictura/pictura.html>
- Caproșu 1980:** I. Caproșu, Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sf. Ioan cel Nou (Iași 1980).
- Chatzidakis 1997:** M. Chatzidakis, The Cretan Painter Theophanes. The Final Phase of his Art in the Wall Paintings of the Holy Monastery of Stavronikita (Mont Athos 1997²).
- Cincheza-Buculei 1992:** Ec. Cincheza-Buculei, Menologul de la Dobrovăț (1529). Studii și Cercetări de Istoria Artei, Seria Artă Plastică, t. 39, 1992.
- Cincheza-Buculei 1993:** Ec. Cincheza-Buculei, Le programme iconographique du narthex de l'église du monastère de Voroneț. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts XXX, 1993.
- Ciobanu C. 2008:** C.I. Ciobanu, Les "prophétie" des Sages de l'Antiquité de l'église Saint Georges du monastère Saint-Jean-le-Nouveau de Suceava. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-arts XLV, 2008.
- Ciobanu C. 2010:** C. Ciobanu, Programul iconografic al bisericii „Sf. Gheorghe” a mănăstirii Voroneț. In: A. Eșanu, V. Eșanu, Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate (Chișinău: Ed. Pontos 2010).
- Ciobanu V. 1978:** V. Ciobanu, Apărător al moștenirii lui Ștefan cel Mare. In: (Coord. L. Șimanschi), Petru Rareș (București: Ed. Academiei R.S. România 1978).
- Costea 1991:** C. Costea, Narthexul Dobrovățului. Revista Monumentelor Istorice LX/1, 1991.
- Costea 1998:** C. Costea, Despre reprezentarea Sfântului Ioan cel Nou în arta medievală. Revista Monumentelor Istorice LXVII, 1998.
- Costea 2005:** C. Costea, Herod's Feast at Arbore. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts XLI-XLII, 2004-2005.
- Cyrylli XXXIII:** S. Cyrylli Archiepiscopi Hierosolymitani, Chatechesis II.XIII, PG, XXXIII.
- Dagron 1996:** G. Dagron, Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin (Paris: Ed. Gallimard 1996).
- Dagron 2010:** G. Dagron, Judaïser, în Travaux et Mémoires, 11, 1991, reeditat în: G. Dagron, V. Déroche, Juifs et chrétiens en Orient byzantin, Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance (Paris 2010).
- Dionisie 1979:** Dionisie din Furna, Carte de pictură, Ed. Meridiane (București 1979).
- Dragnev 2014a:** Em. Dragnev, Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii „Înălțarea Cinstitei Cruci” din Pătrăuți. In: (Eds. V. Spinei, L. Rădvan, Arcadie M. Bodale) Retrospecții medievale. In onoare Profesorului emeriti Ioan Caproșu (Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2014).
- Dragnev 2014b:** Em. Dragnev, Profetii „Vechiului Testament” din naosul bisericii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț. Revista de Istorie a Moldovei 3 (99), 2014.
- Dumitrescu 1978:** C.L. Dumitrescu, Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea (București: Ed. Meridiane 1978).
- Evanghelia după Ioan 2010:** Noul Testament. Evanghelia după Ioan, Ediție bilingvă, introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță (București: Ed. Curtea veche 2010).

- Firea 2005:** E. Firea, Concepție dinastică în tablourile votive ale lui Petru Rareș. *Ars Transsilvaniae XIV-XV*, 2004-2005.
- Gerov 2003:** G. Gerov, Newly Revealed Murals from 1476 at the Dragalevci Monasteri. In: *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 32-33 (Нови Сад 2003).
- Gorovei 2006:** Șt.S. Gorovei, Familia lui Ieremia Vodă Movilă în tablourile votive. In: *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II: Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca (Sfânta Mănăstire Sucevița 2006).
- Gravgaard 1979:** A.-M. Gravgaard, Inscription of Old Testament Prophecies in Byzantine Churches. A Catalogue, *Museum Tusulanum* (Copenhagen 1979).
- Herea 2013:** Pr. G. Herea, Mesajul eshatologic al spațiului liturgic creștin. Arhitectură și iconă în Moldova secolului XV-XVI (Suceava: Ed. Karl A. Romstorfer 2013).
- In Decollationem LIX:** In *Decollationem Praecursoris et Baptistae Joannis* 1, PG, LIX.
- Ioan Gură de Aur 1994:** Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri, Partea a treia: Omilii la Matei, trad., introd. indici și note de Pr. D. Fecioru (București: Ed. Instirurului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1994).
- Învățăturile 1996:** Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere și studiu introductiv de G. Mihăilă, cu o prefață de Dan Zamfirescu (București: Ed. Roza vânturilor 1996).
- Joannis Chrysostomi XLVII:** S. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, *Paraenesis sive Adhortatio ad Theodorum Lapsum* I.6, PG, XLVII.
- Joannis Chrysostomi XLVIII:** S. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, *De Lazaro concio* VI.9, PG, XLVIII.
- Joannis Chrysostomi XLIX:** S. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, *Homiliae IX de Poenitentia* II.3, PG, XLIX.
- Joannis Chrysostomi LVII:** S. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, *Homiliae XC in Matthaem* XXXV.1, PG, LVII.
- Lungu, Sinigalia 2007:** D. Lungu, T. Sinigalia (coord.), România. Patrimoine mondial. *Word Heritage* (București: Ed. Independent Film 2007).
- Macarie 1959:** Cronica lui Macarie. In: *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, Ediție revizuită și completată de P.P. Panaitescu (București: Ed. Academiei R.P. Române 1959).
- Manasses 1989:** Izvoare [Cronica lui Constantin Manasses]. In: M. Moxa, *Cronica Universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă (București: Ed. Minerva 1989).
- Mihăilă 1989:** G. Mihăilă, „Cronica universală” a lui Mihail Moxa și izvoarele sale. In: M. Moxa, *Cronica Universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă (București: Ed. Minerva 1989).
- New Testament 2010:** *The Greek New Testament*, SBL Edition, Edited by Michael W. Holmes, Society of Biblical Literature and Logos Bible Software (Atalanta, Georgia/ Bellingham, Washington 2010).
- Panaitescu 1925:** P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera cronicarilor Ureche și Miron Costin* (București 1925).
- Panaitescu 1959:** P.P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. 1 (București: Ed. Academiei R.P. Române 1959).
- Panaitescu 1994:** P.P. Panaitescu, *Interpretări românești* (București: Ed. Enciclopedică 1994).
- Panaitescu 2003:** P.P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G. Mihăilă, vol. II (București: Ed. Academiei Române 2003).
- Pâslariuc 2005:** V. Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea* (Chișinău: Ed. Pontos 2005).
- Păcurariu 1992:** Preot Pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1 (București: Ed. Institutului biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1992).
- Rahlfs 1935:** A. Rahlfs (ed.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, 1935.
- Revel-Neher 1984:** É. Revel-Neher, *L'arche d'alliance dans l'art juif et chrétien du second au dixième siècle. Le signe de la rencontre* (Paris 1984).
- Semoglou 1998:** At. Semoglou, *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint-Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thébain Frangos Catellanos*, Presses Universitaires du Septentrion (Villeneuve d'Ascq Cédex 1998).

- Semoglou 2015:** At. Semoglou, La composition absidale à Bălinești et ses composantes hymnographiques murales. Remarques sur un exemple prodromique. In: Festschrift für Academician Panagiotis L. Vocotopoulos, vol. II (Athen 2015).
- Septuaginta 2004/1:** Septuaginta, vol. 1: Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul. Volum coordonat de C. Bădiliță, F. Băltăceanu, M. Broșteanu, D. Slușanschi, în colaborare cu pr. I.-Fl. Florescu (Iași: Ed. Polirom 2004).
- Septuaginta 2004/2:** Septuaginta, vol. 2: Iisus Nave, Judecătoria, Ruth, 1-4 Regi. Volum coordonat de C. Bădiliță, F. Băltăceanu, M. Broșteanu, D. Slușanschi, în colaborare cu pr. I.-Fl. Florescu (Iași 2004 Ed. Polirom).
- Septuaginta 2009:** Septuaginta, vol. 5: Osea, Amos, Michea, Ioel, Abdias, Iona, Naum, Avacum, Sophonia, Aggeu, Zaharia, Malachia. Volum coordonat de C. Bădiliță, F. Băltăceanu, M. Broșteanu, și îngrijit de S. Bădiliță (Iași: Ed. Polirom 2009).
- Simić-Lazar 1995:** D. Simić-Lazar, Kalenic et la dernière période de la peinture byzantine (Skopje/Paris: Edd. Matica Makedonska/De Boccard 1995).
- Sinigalia 2007:** T. Sinigalia, Relația dintre spațiu și decorul pictat al naosurilor unor biserici de secol XV-XVI din Moldova. Revista Monumentelor Istorice LXXVI/1-2, 2007.
- Stoicescu 1971:** N. Stoicescu, Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII (București: Ed. Eciopedică română 1971).
- Székely 2002:** M.M. Székely, Sfetnicii lui Petru Rareș (Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2002).
- Székely 2006:** M.M. Székely, Manifeste de putere la Ieremia Movilă. In: Movileștii. Istorie și spiritualitate românească, vol. II: Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca (Sfânta Mănăstire Sucevița 2006).
- Teofan 2012:** Sfântul Teofan Mărturisitorul, Cronografia, trad., stud. introductiv și note de M. Țipău (București: Ed. Basilica a Patriarhiei Române 2012).
- Theophanis 1839:** Theophanis, Chronographia, T. I (Bonnae 1839).
- Turdeanu 1997:** Em. Turdeanu, Oameni și cărți de altădată (București: Ed. Enciclopedică 1997).
- Ulea 1964:** S. Ulea, Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolae-Dorohoi. Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Arte Plastice XI/1, 1964.
- Ulea 1966:** S. Ulea, Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava. Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Arte Plastice XIII/2, 1966.
- Ulea 1984:** Sorin Ulea, La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue? Revue Roumaine d'Histoire XXIII/4, 1984.
- Ulea 1985:** S. Ulea, O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie. Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Artă Plastică XXXII, 1985.
- Underwood 1966:** P.A. Underwood, The Kariye Djami, vol. 2: The Mosaics, Bollingen Foundation (New York 1966).
- Ureche 1958:** Gr. Ureche, Letopisețul Țării Moldovei. Ediția a II-a revăzută, eiție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu (București 1958).
- Ursu 1997:** N.A. Ursu, Când și de cine a putut fi inițiată și elaborarea „Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”. In: N.A. Ursu, Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice (Iași: Ed. Cronica 1997).
- Velmans 2001:** T. Velmans, Quelques programmes iconographiques de coupoles chypriotes du XIIe au XVe siècle. „Cahiers Archeologiques” 32, 1984, 140, reeditat în: T. Velmans, Byzance, Les Slaves et L'Occident. Etudes sur l'art paléochrétien et médiéval, The Pindar Press (London 2001).
- Weitzmann 1978:** K. Weitzmann, The Miniatures of the Sacra Parallela, Parisinus graecus 923, (= Studies in Manuscript Illumination, 8) (Princeton, N. J. 1978).
- Zonara 1841:** Ioannis Zonarae, Annales, T. I (Bonnae 1841).
- Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004:** Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Οι τοιχογραφίες της Μονής των Φιλανθρωπητών στο Νησί των Ιωαννίνων*, (Αθήνα 2004).
- Διονυσίου 2003:** Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου. *Οι Τοιχογραφίες του Καθολικού* (Άγιον Όρος 2003).
- Ευστρατιάδου 1930:** Μητρ. Πρ. Σοφρονίου Ευστρατιάδου, *Η Θεοτόκος εν τη υμνογραφία*, Librairie Ancienne Honoré Champion/L'Ermitage (Paris/Chennevières-sur-Marne 1930).
- Μουρίκη 1970:** Ντ. Μουρίκη, *Αι βιβλικά προεικονίσεις της Παναγίας εις τον τρούλλον της Περιβλέπτου του Μυστρά*, in Αρχαιολογικόν Δελτίον, 25, 1970. Part A' *Μελέται*.
- Παναγία η Σηλαιώτισσα:** Παναγία η Σηλαιώτισσα στην περιοχή της Μήκανης (Παλαιοπαναγιά) [Μετόχιον ιεράς μονής Αγίου Στεφάνου] -Αγίων Μετεώρων, in <http://agiameteora.net/index.php/meteora-oi-ka>

takomves-tou-ouranou/5499-panagia-i-spilaiotissa-stin-perioxi-tis-mikanis-palaiopanagia-metoxio-ierasmonis-agiou-stefanou-agiou-meteoron.html

Παντζαριδης 2006: Σ. Θ. Παντζαριδης, Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησιου Κοιμησεως Θεοτοκου (Μολυβοκκλησιας) Καρυες Αγιον Ορος, Εκδοσεις Παναγιωτη Σ. Πουρναρα (Θεσσαλονίκη 2006).

Παλαμαστοράκης 2001: Τ. Παλαμαστοράκης, Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγιας περιόδου στη βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο, Ήλέκτρας Ανδρεάδη (Αθήνα 2001).

Σοφianos, Τσιγαριδас 2003: Δ.Ζ. Σοφianos, Ε.Ν. Τσιγαριδас, Αγια Μετεωρα. Ιερα Μονη Αγιου Νικολαου Αναπαυσα Μετεωρων. Ιστορια – τεχνη (Τρικαλα 2003).

Τούρτα 1991: Α.Γ. Τούρτα, Οι νάοι του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μήνα στο Μονοδένδρι. Προσεγγίση στο έργο των ζωγραφών από το Λινότοπι, Εκδόσή του ταμείου αρχαιολογικών πορών και απαλλοτριώσεων (Αθήνα 1991).

Бражникова 2000: Н.В. Бражникова, Из наблюдений над списками славянского перевода Хроники Георгия Синкелла. В сб.: (Ред. А.М. Молдован, В.В. Калугин) Лингвистическое источниковедение и история русского языка (Москва: Изд. Древлехранилище 2000).

Глигоријвић-Максимовић 2006: М. Глигоријвић-Максимовић, Иконографија богородичиних праобраза у српском сликарству од средине XIV до средине XV века. Зборник радова Византолошког института 43, 2006.

Истрин 1920: В.М. Истрин, Книги временные и образные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование, и словарь. Т. I: Текст (Петроград 1920).

Лицевой Свод: Лицевой Летописный Свод царя Ивана IV Грозного, Vol. 3, în Общество Любителей Древней Письменности, http://oldp.sterligoff.ru/lis/tom3/Oldbook-3_451-540.pdf.

Матвеевко, Щеголева 2000: В. Матвеевко, Л. Щеголева, Временник Георгия Монаха (Хроника Георгия Амартола). Русский текст, комментарий, указатели (Москва: Издательство «Богородский печатник» 2000).

Саликова 1998: Э.П. Саликова, Сложение иконографии «Похвала Богоматери» в русском искусстве XV-XVI веков. В сб.: Русская художественная культура XV-XVI веков, Государственный Историко-Культурный Музей-Заповедник «Московский Кремль», Материалы и Исследования, XI (Москва 1998).

Серафимова 2012: А. Серафимова, Пророчките слова во манастирската црква Свети Никола Шишевски. В: Патримониум. МК. Списание за културното наследство – споменици, реставрация, музеи, год. 5, Бр. 10, Каламус (Скопје 2012).

Тодић 1995: Б. Тодић, Манастир Ресава (Београд 1995).

Цветковић 2011: Б. Цветковић, Богородичне праслике у куполама цркве манастира Јошанице. Саопштења. Републички завод за заштиту споменика културе Београд XLIII, 2011.

The registers of prophets and apostles from the spire tholobate of the St. George Church of Suceava. Liturgical and historical implications

Abstract

The frescoes of the St. George Metropolitan Church of Suceava, painted inside and outside in 1534, until now have been studied only partly. In the hereby study we aim an iconographic consideration of the paintings within the vaulting system of the nave. Special attention is paid to the registers of prophets and apostles inside the tholobate, which display several important peculiarities. In the superior register are represented 12 Minor Prophets and 3 Major Prophets, to which prophets Elijah and David are added. Surprisingly, the fourth Major Prophet, Jeremiah, is missing, instead of him, even more surprisingly, being represented Naboth the Israelite – the single image of this character within the register of prophets during the Byzantine and Post-Byzantine epoch. In the case of this unexpected insertion, we have attempted to draw several interpretation tracks, connected with the historical realities of the epoch. The inferior register also contains an uncommon mixture, including eight figures of apostles and prophets each, as well as a little habitual practice of endowing the apostles with texts written on rotuli. The study draws a repertory of the inscriptions from the rotuli of prophets and apostles, which are analyzed from the perspective of the practices in this field from the Byzantine and Post-Byzantine art, as well as in the context of their liturgical implications. At the same time, the author presented the inscriptions on the rotuli of prophets from the Dodecaorton (The Great Feasts) from the soffit of the oblique arches, trying also to establish a relationship between the prophetic registers of the St. George Church of Suceava and the evolutions of these registers in the Moldavian art from the 15th -16th centuries.

List of illustrations:

- Fig. 1. The St. George Church of Suceava, the paintings of the nave spire.
- Fig. 2. The St. George Church of Suceava, *Christ Pantocrator* on the dome of the nave.
- Fig. 3. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the angelic registers.
- Fig. 4. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the registers of the prophets and apostles and of the *Heavenly Liturgy*.
- Fig. 5. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: David, Micah, Isaiah, Habakkuk.
- Fig. 6. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Habakkuk, Nahum, Zephaniah (?), Amos.
- Fig. 7. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Elijah, Haggai, Abdias.
- Fig. 8. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Abdias, Jonah, Ezekiel, Joel.
- Fig. 9. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Ezekiel, Joel, Malachi.
- Fig. 10. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Zechariah, Naboth, Daniel, Hosea.
- Fig. 11. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Peter, John the Baptist and Paul.
- Fig. 12. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Philip, Bartholomew and Andrew.
- Fig. 13. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Paul, Simon, James and Thomas.
- Fig. 14. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Samuel, Elisha, Moses, Salomon.
- Fig. 15. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Aaron, unidentified prophet, Gideon.
- Fig. 16. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the northeast arch: *The Annunciation* and the prophets David and Salomon.
- Fig. 17. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the southeast arch: *The Nativity of Jesus* and the prophets Isaiah and Micah.
- Fig. 18. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the southwest arch: *The Presentation of Jesus at the Temple* and the prophets Moses and Isaiah.
- Fig. 19. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the northwest arch: *The Baptism of Jesus* and the prophets St. John the Baptist and Nahum.
- Fig. 20. The St. Nicholas Church of Popăuți-Botoșani, the prophets' registers on the arch of the central apse.
- Fig. 21. The St. George Church of Voroneț the prophets' registers on the arch of the central apse.
- Fig. 22. The St. Nicholas Church of Bălinești, the prophets' register in the central apse.

**Регистры пророков и апостолов в барабане главы церкви Св. Георгия в Сучаве
в контексте поствизантийской живописи**

Резюме

Наружные и внутренние росписи митрополичьей Георгиевской церкви в Сучаве, выполненные в 1534 г., были лишь частично исследованы. В данной статье мы предпринимаем иконографическое исследование росписей системы возведения купола нефа. Особое внимание уделяется регистрам пророков и апостолов в барабане главы, которые выделяются рядом особенностей. В верхнем регистре изображены 12 малых и 3 великих пророка, а также пророки Илья и Давид, при этом совершенно неожиданным представляется отсутствие четвертого великого пророка, Иеремии, и еще более неожиданным – включение вместо него Навуфея израильтянина – единственное известное изображение данного ветхозаветного персонажа в составе регистров пророков как в византийскую, так и в поствизантийскую эпоху. В статье предлагаются несколько направлений возможных интерпретаций этого неожиданного включения Навуфея в пророческий ряд, связанных с историческими реальностями данного времени. Нижний регистр также содержит необычное смешение персонажей, включая по восемь изображений пророков и апостолов, а также очень

редко практикуемое использование надписей на свитках апостолов. В статье представлены все читаемые надписи на свитках пророков и апостолов, которые исследованы в контексте соответствующих практик их использования в византийском и поствизантийском искусстве и в связи с литургической практикой. Приведены также и надписи на свитках пророков Двенадцатых праздников, изображения которых расположены на софитах арок, поддерживающих барабан купола. В заключение предпринимается попытка определения места пророческих регистров Георгиевской церкви в Сучаве в общей картине эволюции данных регистров в молдавской настенной живописи XV-XVI веков.

Список иллюстраций:

- Рис. 1. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Ансамбль росписей главы купола.
- Рис. 2. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Изображение *Пантократора* в куполе нефа.
- Рис. 3. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, ангельские чины.
- Рис. 4. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистры пророков, апостолов и *Небесной литургии*.
- Рис. 5. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Давид, Михей, Исая и Аввакум.
- Рис. 6. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Аввакум, Наум, Софония (?) и Амос.
- Рис. 7. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Илья, Аггей и Авдий.
- Рис. 8. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Авдий, Иона, Йезекиль и Иоиль.
- Рис. 9. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Йезекиль, Иоиль и Малахия.
- Рис. 10. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Захария, Навуфей, Даниил и Осия.
- Рис. 11. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Петр, Иоанн Креститель и Павел.
- Рис. 12. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Филипп, Варфоломей и Андрей.
- Рис. 13. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Павел, Симон, Яков и Фома.
- Рис. 14. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Самуил, Елисей, Моисей и Соломон.
- Рис. 15. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Аарон, неидентифицированный пророк и Гедеон.
- Рис. 16. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит северо-восточной арки: *Благовещение* и пророки Давид и Соломон.
- Рис. 17. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит юго-восточной арки: *Рождество Христово* и пророки Исая и Михей.
- Рис. 18. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит юго-западной арки: *Сретение Господне* и пророки Моисей и Исая.
- Рис. 19. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит северо-западной арки: *Крещение Господне* и пророки Иоанн Предтеча и Наум.
- Рис. 20. Церковь Св. Николая в Попэуць-Ботошань. Пророческие ряды на арке алтарной абсиды.
- Рис. 21. Церковь Св. Георгия Воронежского монастыря. Пророческие ряды на арке алтарной абсиды.
- Рис. 22. Церковь Св. Николая в Бэлинештах. Пророческий ряд в алтарной абсиде.

01.07.2015

Dr. Emil Dragnev, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: edragnev@gmail.com